

ΤΕΣΥ ΜΠΑΪΛΑ

*Το μυθικό
είχαν
η ζάχαρη*

ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ

ΤΙΤΛΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ: **Το μυστικό ήταν η ζάχαρη**
ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ: Τέσυ Μπάιλα
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ – ΔΙΟΡΘΩΣΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ: Κατερίνα Δουρίδα
ΣΥΝΘΕΣΗ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Χρυσούλα Μπουκουβάλα
ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ: Ραλλού Ρουχωτά
ΕΚΤΥΠΩΣΗ: Σταμάτιος Κοτσάτος & ΣΙΑ Ο.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: Κωνσταντίνη Παναγιώτου & ΣΙΑ Ο.Ε.

© Τέσυ Μπάιλα, 2013
© Φωτογραφίες εξωφύλλου: Paul Knight/Trevillion Images
© ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε., Αθήνα 2013

Πρώτη έκδοση: Ιούνιος 2013, 4.000 αντίτυπα

ISBN 978-618-01-0134-8

*Τυπώθηκε σε χαρτί ελεύθερο χημικών ουσιών, προερχόμενο αποκλειστικά
και μόνο από δάση που καλλιεργούνται για την παραγωγή χαρτίου.*

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού Νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής αδείας του εκδότη κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, διανομή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση, παρουσίαση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε.
Έδρα: Τατοίου 121
144 52 Μεταμόρφωση
Βιβλιοπωλείο: Μαυρομυχάλη 1
106 79 Αθήνα 106 79
Τηλ.: 2102804800
Telefax: 2102819550
www.psichogios.gr
e-mail: info@psichogios.gr

PSICHOGIOS PUBLICATIONS S.A.
Head office: 121, Tatoiou Str.
144 52 Metamorfossi, Greece
Bookstore: 1, Mavromichali Str.
Athens, Greece
Tel.: 2102804800
Telefax: 2102819550
www.psichogios.gr
e-mail: info@psichogios.gr

ΤΕΣΥ ΜΠΑΪΛΑ

*Το μυθικό
είχαν
η ζάχαρη*

ΑΛΛΑ ΕΡΓΑ
ΤΗΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΣ

Το Πορτρέτο της Σιωπής,
εκδ. Ελληνική Πρωτοβουλία, 2009
εκδ. Έναστρον (επανέκδοση), 2013

Το Παραμύθι της Βροχής,
εκδ. Δοκιμάκης, 2011

Στον Δρόσο μου

I

Κρήτη, επαρχία Κισσάμου

Έχεις τα πινέλα, έχεις τις μπογιές,
ζωγράφισε τον παράδεισο και μπες μέσα.

N. KAZANTZAKIS

Ξι κόρες! Έξι κόρες είχε ο πατέρας μου· κι όλες νοικοκυρές πρώτες. Άφταστες! Καμιά τους την ατιμία δεν την ήξερε. Έξι κορίτσια, κι ανάμεσά τους εγώ, η μικρότερη. Η μάνα μου, η έρημη, με φρόντιζε πιότερο απ' όλες. “Κατινάκι μου”, έλεγε, “εσύ, κόρη μου, είσαι το πιο γλυκό ζαχαρωτό μου”. Και μου 'πλεκε τα μαλλιά μου κοτσίδες. Άλλοτε μ' έπαιρνε στην αγκαλιά της και μου τραγουδούσε: “Ζαχαροζυμωμένο μου, κάτασπρο γιασεμί μου, κι αθέ μου φεγγαρόλουστε να σ' έβαζα στ' αυτί μου”. Ήμουν το στερνό της, βλέπεις, το πιο κανακεμένο της· μα* και το πιο άτυχο. Τι τα θες, κόρη μου. Η μάνα μου έλεγε πως η ζωή μοιάζει με παρამύθι. Μια που αρχίζεις να το μιλείς, δεν ξέρεις αν θα 'χει δράκους ή πριγκιπόπουλα».

Κάθεται απέναντί μου και με κοιτάζει. Θολά, τώρα πια, τα άλλοτε γαλάζια σαν απάνεμη θάλασσα μάτια της. Αναρωτιέμαι πόσες φορές σπ' αλήθεια θα χρειαστεί ακόμη να ακούσω αυτή την ιστορία. Όσα χρόνια τη γνωρίζω λέει και ξαναλέει τα ίδια πράγματα, τώρα τελευταία μπερδεμένα και ασύνδετα, αλλά με το ίδιο πάντα βλέμμα. Είμαι σίγουρη ότι τώρα θα αρχίσει να απαριθμεί τα ονόματα των αδερφών της...

«Η Χριστίνη, η Ελένη, η Βασιλική, η Ασημίνα, η Αντωνία κι εγώ. Κι ανάμεσά μας ο Κωστής και το Αριστειδάκι μας,

* Λέξη που χρησιμοποιείται πολύ συχνά, με ποικίλες σημασίες, ανάλογα με τα συμφραζόμενα· εδώ σημαίνει «αλλά».

το πιο μικρό, αλλά και το πιο καλόβολο κοπέλι του σπιτιού».

Έχει βαρύνει η φωνή της με τα χρόνια και τώρα πια μιλάει πιο αργά και χαμηλόφωνα. Έχει περάσει τα ογδόντα, μα είναι κάποιες φορές που οι αναμνήσεις βαραίνουν στη ζωή περισσότερο από τα χρόνια· σαν ρυτίδα χαραγμένη στην ψυχή. Ακόμη κι όταν ο χρόνος χαρίζει τη λήθη, ακόμη κι όταν τα γεράματα αναγκάζουν το νου να ξεστρατίσει σε ανώδυνα πια μονοπάτια, εκείνες επιμένουν να βρίσκονται εκεί, κρυμμένες βαθιά στα φυλλοκάρδια.

Έχει καρφωμένα πάνω μου τα μάτια της, σαν να προσπαθεί να μαγνητίσει τη δική μου σκέψη και να την αποκραυπογραφήσει.

Με δυσκολία κρατά ένα ποτήρι και το φέρνει στο στόμα. Τρέμουν τα χέρια της και το νερό χύνεται, ωστόσο τα καταφέρνει ακόμη, και δε δέχεται βοήθεια. «Άσε με, μπορώ μόνη μου!» λέει με τρεμουλιαστή φωνή, καθώς σηκώνομαι να τη βοηθήσω. Φοβάται να παραδεχτεί ότι χρειάζεται βοήθεια ακόμη και για κάτι τόσο απλό. Ίσως επειδή αρνείται να δει ότι ο χρόνος, δεσμώτης αδιαπραγμάτευτος, έχει συμπαρασύρει στην ευθύγραμμη πορεία της απώλειας όλο και περισσότερες δυνάμεις της.

Κοιτάζω τα χέρια της, έτσι όπως τα δάχτυλά της κρατούν σφιχτά το ποτήρι. Αδύναμα και ξερακιανά, γεμάτα καφέ κηλίδες, ζαρωμένα· χέρια ανθρώπου που δούλεψαν πολύ, που σκούπισαν πολλά δάκρυα, χέρια που η ζωή τούς στέρησε το χάδι· χέρια πονεμένα, που αρκεί μόνο μια στιγμή να τα κοιτάξει κανείς για να δει πόσο παράπονο μαζεύτηκε εκεί, μέσα στις βαθιές αυλακιές που ο χρόνος, τόσο ανάλγητα, χάραξε πάνω τους.

Ένα τσακισμένο καράβι απ' τη φουρτούνα της ζωής, ένα ναυάγιο πεταμένο σε μια ανεμοδαρμένη ακτή μοιάζει να είναι ό,τι έχει απομείνει πια από αυτή τη γυναίκα. Αρκεί μια

στιγμή να κοιτάξει κανείς τα μάτια της για να δει το παράπονο που πλανιέται στη γαλάζια τους θάλασσα. Και ο έβενος που στόλιζε βοστρυχωτά το κεφάλι της έχει γίνει τώρα πια χιονάτο μπαμπάκι που ασημίζει καθώς το φως παίζει επάνω του.

Προσπαθώ να τη φέρω στο νου όπως θα ήταν αρκετά χρόνια πριν. Τότε που, κοπέλα ακόμη, προσπαθούσε να ζηήσει την οικογένειά της· τότε που μεγάλωνε, εντελώς μόνη της, το παιδί της, μ' έναν άντρα που, αν και την αγάπησε βαθιά, ποτέ δεν κατάφερε να την κάνει ευτυχισμένη· τη φαντάζομαι βουτηγμένη στη φτώχεια, ντυμένη ωστόσο την αξιοπρέπεια της περηφάνιας της. Κοντούλα και μικροκαμωμένη, με όμορφα, κατάμαυρα μαλλιά μέχρι τους ώμους, κι έναν μόνιμο φόβο να διαπερνά το βλέμμα της.

Δεν είχε υπάρξει ποτέ ένα λάγνο θηλυκό, το είδος της μοιραίας γυναίκας που οι άντρες ορέγονται με πόθο· ήταν, όμως, φτιαγμένη από εκείνο το υλικό που έκανε τις γυναίκες να μυρίζουν αφοσίωση, πίστη, μητρότητα, ένα υλικό που, όσο περνούν τα χρόνια, όλο και περισσότερο μοιάζει να χάνεται.

Φορούσε πάντα μέσα στο σπίτι τη ρόμπα της, και μέσα στην τσέπη είχε φυλαγμένη μια μικροσκοπική τσατσάρα για να χτενίζει κάθε τόσο τα μαλλιά της, μήπως και περάσει κανείς από το σπίτι και τη δει ατημέλητη· και το κατάλευκο μαξιλάρι της, που μύριζε πράσινο σαπούνι ανακατεμένο με χλώριο, το στόλιζε ένα κλωναράκι βασιλικός, από εκείνον τον πλατύφυλλο που διατηρούσε στην αυλή της – για να μυρίζουν οι νύχτες της, όπως έλεγε, ή για να παίρνουν τα όνειρά της μια ανάσα δροσιάς, κι έτσι να γίνεται πιο υποφερτή η ζωή κάθε που ξυπνούσε το πρωί.

Είχε περάσει όλα της τα χρόνια σκυμμένη πάνω από τον αργαλειό που της είχε στείλει απ' το χωριό ο αδερφός της ο Κωστής, όταν πέθανε η μάνα της. Ολημερίς επάνω στα στη-

μόνια του ύφαινε πολύχρωμες κουρελούδες και ολοζώντανα χράμια, μέχρι που ένιωθε τη μέση της να καίει από την κούραση και τα μάτια της να κλείνουν από τη νύστα. Άλλοτε, πάλι, έπλεκε με το βελονάκι δαντέλες και τις πουλούσε. Έβγαζε κάμποσα λεφτά, και μ' αυτά περνούσε η οικογένειά της, μια που ο άντρας της σπάνια δούλευε· και πάντοτε έκρυβε μερικά σ' ένα μαντίλι χαρισμένο απ' τον πεθερό της, που το φύλαγε στο ξύλινο συρτάρι της ραπτομηχανής της – για να έχει το κουμάντο της, όπως συνήθιζε να λέει· για ώρα ανάγκης.

«Ήντα* να έκανα, κόρη μου;» έλεγε κάθε φορά που θυμόταν εκείνη την πικρή περίοδο της ζωής που η φτώχεια σιμάδευε σαν σαΐτιά την οικογένειά της. «Ο προκομμένος μου δε δούλευε, τι να σου λέω τώρα, άσ' τα καλύτερα...»

Μιλάει πάντα για κείνον χωρίς να χρησιμοποιεί σχεδόν ποτέ το όνομά του – σαν να ξορκίζει έτσι το κακό, σαν να ακυρώνει με αυτό τον τρόπο την ύπαρξή του στη ζωή της.

Η φωνή της τρέμει κι αυτή. Κάθε τόσο παίρνει μια βαθιά ανάσα και συνεχίζει: «Να 'ξερες ποια ήμουν εγώ, κόρη μου! Από την καλύτερη οικογένεια της Κρήτης ήμουνα. Από τους Κουτσουρέληδες με τ' όνομα! Ακόμα θυμούμαι τον πατέρα μου να το λέει με καμάρι. Καλός άνθρωπος ο συχωρεμένος! Όταν κανείς τον φώναζε Κουτσουρελάκη, εκείνος θύμωνε. “Κουτσουρέλης, μωρέ, σου λέω, ανάθεμά σε! Αυτά τα ‘-άκης’ τα βάνανε οι Τουρκαλάδες, μα εγώ Κρητικός από γεννησιμού μου είμαι, και καλά κάτέε το!” έλεγε· και δε σήκωνε κουβέντα. Ο αδερφός μου είχε τις περισσότερες ελιές σε όλο το Αρμενοχώρι και το καφενείο του χωριού κάτω από τον Πλάτανο. Αλήθεια, κόρη μου, σου 'πα ποτέ για τον μεγάλο πλάτανο του χωριού μας;»

* Τι;

Θα πρέπει να έχω ακούσει εκατοντάδες φορές στην κοινή μας ζωή την ιστορία αυτού του πλάτανου, όμως δε θέλω να της χαλάσω το χατίρι. «Για πείτε μου...» της λέω και συνεχίζω κάτι να διαβάζω, παριστάνοντας όμως πως παρακολουθώ τα λόγια της. Της κάνει καλό να μιλά για το παρελθόν. Ο γιατρός μάς συμβούλεψε να έχουμε υπομονή και να την αφήνουμε να λέει και να ξαναλέει, όσες φορές θέλει, τις περασμένες ιστορίες, βοηθώντας την έτσι να σκέφτεται.

«Δε σου το 'χω πει; Και γιατί δεν το λες, λοιπόν, να σου το πω, κόρη μου;» μου λέει· κι αρχίζει να αφηγείται πάλι, για πολλοστή φορά, την ιστορία του Πλάτανου.

«Είναι γέρικος πολύ, αλλά όμορφος ο άτιμος... το στολίδι του χωριού μας». Σταματά για λίγο, σαν να χρειάζονται οι αναμνήσεις λίγο χρόνο για να πάρουν ανάσα, να στοιχηθούν στη σειρά, κι ύστερα συνεχίζει: «Μπορεί και τη Κρήτης ολάκερης, δεν ξέρω – έτσι έλεγε πάντα η Αντωνιώ. Κι είναι δίπλα στο καφενείο του Κωστή μας. Ξέρεις, απέναντι από το σπίτι μας. Καταπράσινος, φουντωτός και λεβέντης! Ένας πλάτανος γίγαντας! Κρητίκαρος σωστός! Ο πατέρας έλεγε πως είναι χιλιόχρονος και βάλε. Άλλοι, πάλι, έλεγαν πως τον εφύτεψε ο ίδιος ο Τζανής Μαυρογένης πριν φύγει από την Κρήτη».

Μου κάνει εντύπωση που το μυαλό της έχει συγκρατήσει τόσες πληροφορίες, την ίδια στιγμή μάλιστα που έχει κατορθώσει να σβήσει από τη μνήμη της εντελώς όσα ορίζουν την καθημερινότητά της.

«Ο Μαυρογένης;» τη ρωτάω με ενδιαφέρον.

«Έχεις τον ακουστά εσύ τον Μαυρογένη;» Με κοιτάζει βαθιά μέσα στα μάτια και μου μιλά, περιμένοντας να ακούσει αν ξέρω κάτι. Ύστερα, πριν προλάβω καλά καλά να απαντήσω, εκείνη συνεχίζει, με μια δόση ειρωνείας στα λόγια της: «Μπα, πού να τον ξέρεις εσύ, κόρη μου! Δεν έχεις εσύ

δουλειά με την Κρήτη. Το λοιπόν, αυτός ο κακορίζικος είχε σκοτώσει έναν Τούρκο, γι' αυτό και κρυβόταν από χωριό σε χωριό. Πέρασε κι από τον τόπο μας κι έμεινε λίγους μήνες. Είχε βρει μια παλιά καλύβα, το παλιό μητάτο* του μυλωνά, που είχε να βάνει τα ζωντανά του επάνω στο βουνό κι εκεί έμενε. Κανείς δεν του είπε ποτέ να φύγει. Και ποιος να αποτολμήσει δηλαδή να του βγάλει λόγο;»

«Από φόβο;» τη ρωτάω, κι εκείνη συνεχίζει να μιλά με την ένταση του ανθρώπου που τα έχει βιώσει.

«Όλοι στο χωριό το φόβο του, κόρη μου, είχαν. Κάθε τόσο κατέβαινε στο χωριό μας, έπαιρνε κανένα φαγώσιμο και γύριζε πίσω στην κρυψώνα του. Τότε ήταν που έσπειρε και το πλατάνι... και δίπλα στη βρύση, απέναντι από το πατρικό μας. Στη σκιά του πίνουν τους καφέδες τους τα παλικάρια του χωριού και κει γίνονται τα αρραβωνιάσματα. Εκεί αρραβωνιάστηκε και η Βασιλική μας, εκεί και η Λενιώ, εκεί και η Ασημίνα και η Χριστίνη μας, εκεί κι ο Κωστής μας. Λένε πως χρειάζονται το λιγότερο έξι άντρες για να αγκαλιάσουν ολάκερο το δέντρο. Κι ανέ** πει κανείς να τονε πειράξει, κατάρα θα πέσει στο κεφάλι του. Γι' αυτό, κανείς δε συνερίζεται μήτε να τον αγγίξει. Μια φορά ο παπα-Μανόλης πήρε να τον εσιάζει, μα δεν τα κατάφερε ο δόλιος».

Σταματά για λίγο και με κοιτά. Σαν κάτι να προσπαθεί με κόπο να θυμηθεί, στενεύει τα μάτια της και συνεχίζει.

«Σου 'χω μιλήσει για τον παπα-Μανόλη, κόρη μου;»

«Τι;» έκανα ξαφνιασμένη. Σκυμμένη πάνω από το βιβλίο μου προσπαθούσα να διαβάσω, αφήνοντάς τη να μιλάει χωρίς να προσέχω πια τι λέει.

* Κτίσμα στο βουνό για τυροκομικές εργασίες, στάνη, μαντρί.

** Αν.

«Για τον παπά, λέω, τον ανιψιό μου... τον παπα-Μανόλη· τον γνώρισες;»

«Ναι», απαντώ βαριεστημένα και γυρίζω σελίδα στο βιβλίο μου.

«Το λοιπόν, μια φορά ο παπάς επήρε να κόψει ένα του κλαδί, κείνο το χοντρό που οι Γερμανοί μαγάρισαν τότε στην Κατοχή, ανάθεμά τους γι' ανθρώπους που πάτησαν το ποδάρι τους στο χωριό μας οι τρισκατάρatoi! Τρεις άντρες μέχρι και απάνου κρέμασαν στα χοντρά του τα κλαδιά».

Έχει περάσει πάνω από μισός αιώνας από τότε που τελείωσε ο πόλεμος και η γερμανική κατοχή, ποτέ όμως εκείνη δεν έπαψε να αναπολεί εκείνα τα χρόνια και να θυμάται το κακό που έκαναν οι Γερμανοί στον τόπο της. Όσες ιστορίες και ν' αρχίσει, πάντα, κάποια στιγμή ο νους της θα περάσει μέσα απ' εκείνες τις μαύρες στιγμές που έζησε τότε.

«Τρία κοπέλια ίσαμε και πάνω κρέμασαν, που να 'ταν μαύρη η ώρα που έφτασαν στον τόπο μας. Ζάλη μού ήρθε, κόρη μου, σαν άνοιξα το πορτοπαραθύρι μας εκείνο το πρωί και τα είδα. Η νύφη μου η Λευτεριά τον έστειλε τον παπά, η μάνα του. “Παπά μου, άιντε να το τσαπίσεις κομμάτι το κλαρί το πάνω, μα έπιασε να φτάσει το ηλεκτρικό”, του είπε. Αλλά μόλις εκείνος έβαλε την πρώτη πριονιά, του φάνηκε σαν να βόγκηξε το δεντρί, και σταμάτησε. Σκιάχτηκε, κόρη μου, ο παπάς κι έπειτα έκαμε το σταυρό του κι έφυγε από και. “Παπά”, του φώναξε μια μέρα που το θυμήθηκε η Λευτεριά, “εκεί θα το αφήσεις το ξερόκλαδο; Είπα σου να το κόψεις”. Μα εκείνος τη στραβοκοίταξε και της είπε να κάμει τη δουλειά τση, και να μην ασχολείται με το πλατάνι, μα δική της δουλειά δεν ήτονε. Δεν της ομολόγησε πως άκουσε το βόγκο του δέντρου σαν έπιασε να το κλαδέψει, και σκιάχτηκε».

Απορροφημένη στο βιβλίο μου πέρασε κάμποση ώρα μέχρι

να καταλάβω ότι είχε πια σταματήσει να μιλάει. Είχα συνηθίσει πια τα πετάγματα του νου της μέσα στο χρόνο, αούνδετα, μπερδεύοντας πρόσωπα και γεγονότα, συμπληρώνοντας με τη φαντασία της τα κενά. Ξαφνικά αφουγκράστηκα την αλλαγή στην ανάσα της, πιο χαλαρή τώρα, σημάδι ότι είχε αποκοιμηθεί πάλι. Ήταν πολύ αδύναμη τελευταία και κουραζόταν εύκολα πια. Έστρεψα το βλέμμα μου προς το μέρος της. Είχε γείρει το κεφάλι της στον ένα της ώμο. Φορούσε ένα γαλάζιο ζακετάκι πάνω από το νυχτικό, είχε σταυρώσει τα χέρια της στο στήθος κρατώντας ένα κλωνί βασιλικό κι είχε αφεθεί, έτσι όπως συνήθιζε πολλές φορές την ημέρα, σε έναν ύπνο βαθύ που την ξεκούραζε. Δίπλα της ξεκουραζόταν το μπαστούνάκι της και την περίμενε. Εκείνη, όμως, σπάνια καταδεχόταν να στηριχτεί επάνω του. Περπατούσε με έναν ανάλαφρο και ασταθή βηματισμό, σαν ένα μικρό παιδί που κάνει τα πρώτα του βήματα κι από στιγμή σε στιγμή μπορεί να παραπατήσει και να πέσει.

Πήγα κοντά της και τη σκέπασα με μια μαλακιά κουβέρτα, για να μην κρυώνει. Δε με κατάλαβε. Επιτέλους, σκέφτηκα, θα σταματήσει για λίγο να μιλάει. Κάθισα πάλι απέναντί της και πήρα το βιβλίο στα χέρια μου. Μάταια προσπαθούσα να συγκεντρωθώ στις σελίδες του. Η σκέψη μου τριγύριζε σ' εκείνη. Αναρωτήθηκα τι ακριβώς ήταν τελικά αυτή η γυναίκα. Ένα θύμα, ή ο θύτης της δικής της ζωής; Καμιά φορά τα όρια είναι τόσο μπερδεμένα, που δύσκολα μπορεί κανείς να τα διακρίνει. Τόσα χρόνια μαζί της, δεν κατάλαβα ποτέ. Άλλωστε, ποτέ δεν καταφέραμε να γίνουμε στην πραγματικότητα φίλες – κάτι παραπάνω, τέλος πάντων, από νύφη και πεθερά. Μόνο κάποιες ελάχιστες στιγμές μπορέσαμε να ανοίξουμε η μια την καρδιά της στην άλλη, ίσως όμως και τότε να μην καταφέραμε στ' αλήθεια να δούμε βαθιά μέσα μας.

«Ο χρόνος, γλύπτης των ανθρώπων παράφορος!» διάβα-

σα στον Ελύτη – στη σελίδα που ήταν τσακισμένη. Γύρισα και την κοίταξα έτσι που κοιμόταν. Τίποτε δεν τάραξε την ηρεμία εκείνης της στιγμής. Καμιά σκιά δε φτερούγιζε στα σκοτάδια του μυαλού της. Ο χρόνος είχε κάνει καλά τη δουλειά του! Την κοιτούσα, και τον έβλεπα μπροστά μου να χτυπά με τη σμίλη του, αργά, σταθερά, μονότονα, ακατάπαυστα, χρόνια τώρα, την αγαλματώδη επιφάνεια της ψυχής της. Ότι είχε κάποτε υπάρξει οδυνηρό είχε σβηστεί για πάντα από τη μνήμη της, κι ένα μακάριο χαμόγελο διαγραφόταν επάνω στο πρόσωπό της, φιλοτεχνώντας το πορτρέτο της λήθης επάνω στον γέρικο καμβά του.

Έκλεισα το βιβλίο κι άνοιξα την μπαλκονόπορτα. Μια απαλή δέση φωτός ξεχύθηκε στη γέρικη σάρκα του προσώπου της, και ασυναίσθητα εκείνη έσφιξε τα ήδη κλειστά της ματωσίνορα.

Ο χρόνος, γλύπτης των ανθρώπων παράφορος, σκέφτηκε ακουμπώντας στο κάγκελο του μπαλκονιού. Προσπάθησα να θυμηθώ πώς ήταν αυτή η γυναίκα όταν την πρωτογνώρισα, τότε που ο χρόνος μόλις είχε αρχίσει να σμιλεύει στο πρόσωπό της τα πρώτα του εγχάρακτα σχέδια.

Ήταν μια όμορφη, ηλιόλουστη μέρα. Εκείνη είχε σηκωθεί από νωρίς να ετοιμάσει το σπίτι της, περιμένοντας να με καλωσορίσει. Κόντευε τα εξήντα. Όλο το σπίτι μοσχοβολούσε από τα καλιτσούνια που έψηνε, για να μας υποδεχτεί. Φορούσε την ποδιά της κι άνοιγε φύλλο για να φτιάξει τυρόπιτες από κείνες που της είχε μάθει, μικρό κοριτσάκι ακόμη, η μάνα της να φτιάχνει. Δίπλα, μέσα στην πήλινη λεκάνη που είχε κουβαλήσει απ' το χωριό, προίκα από τη μάνα της, είχε εναποθέσει έτοιμα τα τυροπιτάκια που περίμεναν τη σειρά τους να ψηθούν. Είχε

ανασηκώσει τα μανίκια της και με τα χέρια χωμένα μέσα στο αλεύρι συνέχιζε τη δουλειά της με τα μικρά της δάχτυλα.

«Καλώς τους! Νωρίς ήρθατε, σας περιμέναμε αργότερα», είπε κι έριξε μια θυμωμένη ματιά στο γιο της, που δεν την είχε ειδοποιήσει ότι θα πηγαίναμε νωρίτερα και δεν είχε προλάβει να ετοιμάσει το τραπέζι. Σκούπισε βιαστικά τα δυο της χέρια στην ποδιά που είχε δέσει γύρω από την τροφαντή τότε μέση της, ήρθε προς το μέρος μου, με χαιρέτησε, κοιτάζοντάς με από πάνω έως κάτω, κι ύστερα πάλι γύρισε στο ζυμάρι της. Δίπλα της ο Θέμελης, ο άνθρωπος με τον οποίο μοιράστηκε τη ζωή της, φορούσε κι εκείνος μια ποδιά και της έδινε τα υλικά που χρειαζόταν, φορώντας το κοστούμι του και το καβουράκι του. Μόλις με είδε την έβγαλε γρήγορα και αγριοκοίταξε με τη σειρά του τη γυναίκα του πριν έρθει να συστηθεί όλο ευγένεια.

Τα χρόνια πέρασαν. Κάθε φορά όμως που ήθελε να μας ευχαριστήσει, κάθε φορά που μας περίμενε στο σπίτι της, με απαράλλαχτες κινήσεις ετοίμαζε τα τυροπιτάκια της, λες και μέσα από αυτά προσπαθούσε να μπει στην ψυχή μας· λες και μέσα στο λιωμένο τυρί που μύριζε μεθυστικά στην κουζίνα της έλιωνε ένα κομμάτι από τη δική της καρδιά και μας το πρόσφερε. Και το πετύχαινε πάντα, με τον ιδιαίτερο τρόπο που μια μάνα μπορεί να τα καταφέρει, ζυμώνοντας μαζί τους, μεθοδικά, τη γεύση των αναμνήσεων, βάζοντας όλη της την τέχνη να πετύχει την ίδια γεύση κάθε φορά, σαν να ήξερε καλά ότι αυτή θα έμενε στο νου για πάντα, ακόμη και τότε που εκείνη πια δε θα υπήρχε.

Κάποτε την είχα ρωτήσει τι βάζει μέσα και μοσχοβολούν τόσο, που δεν μπορεί κανείς να τους αντισταθεί.

«Βάνω μυζήθρα κρητική, απ' αυτή που μου στέλνει από την Κρήτη ο παπάς, βάνω ένα αυγό, λίγο δυόσμο, βάρσαμο το

λέγαμε εμείς στην Κρήτη, τα ανακατεύω καλά καλά κι ύστερα τα γεμίζω και τα ψήνω. Βάνω και μια πρέζα ζάχαρη, για να γλυκάνει τον ουρανίσκο. Το μυστικό είναι η ζάχαρη, κόρη μου. Μια σταλιά χρειάζεται, εκεί στη μύτη του κουταλιού, και φτάνει για να γλυκάνει όλη η δόση, κι ύστερις να τα γεύεσαι και να σου μένουν αξέχαστα. Μα θέλουνε κι αυτά την τέχνη τους, μη θαρρείς πως εύκολα μπορεί κανείς να τα σιάξει», μου έλεγε πάντα στο τέλος, και μια περιφρόνηση μπερδευόταν μέσα στα λόγια της.

«Παιδί ήμουν σα μου τα 'μαθε η μάνα, ο Θεός να συχωρέσει το κοκαλάκι της. “Κατινάκι μου”, έλεγε, “έλα να φτιάξουμε πίτες, σαν έρθουνε τα κοπέλια μας να 'χουμε κατιτίς ξεστό και φρεσκοψημένο να τα φιλέψουμε”. Κάθιζα εγώ δίπλα της και την κοιτούσα, κι έτσι σιγά σιγά έμαθα. Η δόλια η μάνα μου καλή που ήταν, κόρη μου! Κωσταντάκαινα τη φώναζαν, από το όνομα του πατέρα μου, μα ο παπάς Μαρία την είχε ονομάσει. Κανείς, όμως, δε θυμόταν πια το αληθινό της όνομα».

Το μυστικό είναι η ζάχαρη, λοιπόν, σκέφτηκα. Η ζάχαρη που απαραίτητως έβαζε στο φαί της, στα γλυκά της, στη ζωή της. Μια σταλιά, όπως έλεγε, μια πρέζα ζάχαρη, και η ζωή γίνεται πιο γλυκιά· κι αντέχεται. Αναρωπιέμαι πόση ζάχαρη κατάρφερε να ρίξει επάνω στη δική της ζωή, πόσα τεχνάσματα επινόησε για να τη γλυκάνει, και να μπορέσει να τη ζήσει.

1

Μά-να, μή-λο, έ-λα».

Ξαπλωμένη μπρούμυτα η Κατίνα, το μικρό παιδί της Μαρίας της Κωσταντάκαινας, πάνω σε μια φλοκάτη, δίπλα στην εστία που έκαιγε ασταμάτητα, είχε απορροφηθεί στις σελίδες του παλιού, φθαρμένου αναγνωστικού της και προσπαθούσε να βάλει σε τάξη τα λίγα γράμματα που μόλις είχε αρχίσει να μαθαίνει στο σχολείο. Στήριζε το κεφάλι της με τα δυο της χέρια και είχε ανοίξει τα μάτια της διάπλατα, κοιτάζοντας τις συλλαβές με περισσό ενδιαφέρον. Ήταν πολύ χαρούμενη που επιτέλους είχε καταφέρει να μάθει να ξεχωρίζει τα πρώτα γράμματα, και όλο το απόγευμα είχε χωθεί μέσα στις ξεθωριασμένες σελίδες του, διαβάζοντας ξανά και ξανά τις ίδιες λέξεις.

Σαν ταξιδιώτης που βρέθηκε επιτέλους σ' ένα μέρος όπου μέχρι πριν από λίγο καιρό μόνο με τη φαντασία το επισκεπτόταν, απολάμβανε ξαφνικά την πραγματική τους εικόνα. Γράμματα που, σαν έμπαιναν ταιριαστά το ένα δίπλα στο άλλο, σχημάτιζαν λέξεις. Λέξεις μικρές, κι άλλες πιο μεγάλες, λέξεις που πια μπορούσε να διαβάσει – όχι με μεγάλη ακόμη ευκολία, η αλήθεια, μα που, ενώ ήξερε να λέει και να καταλαβαίνει, πρώτη φορά τις έβλεπε αποτυπωμένες επάνω στο

λευκό χαρτί. Πρώτη φορά έβλεπε αν ήταν όμορφες ή άσχημες, μακριές ή κοντές.

Οι λέξεις επάνω στο χαρτί στροβιλίζονταν και την καλούσαν σ' ένα ατέλειωτο παιχνίδι που η ίδια απολάμβανε. Μουτζούρες μέχρι λίγο πριν πάνω στο τραχύ, γκριζωπό χαρτί, ξαφνικά άρχιζαν να αλλάζουν. Και μέσα στην παιδική της φαντασία η δασκάλα έμοιαζε με μάγισσα που τις άγγιζε το πρωί στο σχολείο με το μαγικό της ραβδί, κι αυτές το βράδυ μεταμορφωνότουσαν! Έπαιρναν σχήμα συγκεκριμένο, και ξαφνικά άρχιζαν να της μιλούν! Και πόσα δεν της έλεγαν... Έφτανε να σύρει το μικροσκοπικό της δαχτυλάκι επάνω στα μικρά γράμματα, κι εκείνα, ξαφνικά, φανέρωναν μια νέα λέξη. Σαν τα βαγόνια ενός τρένου, η μία πίσω από την άλλη, κι όλες μαζί σχημάτιζαν μια πρόταση που η Κατίνα μάθαινε απέξω, για να είναι σίγουρη ότι δε θα την ξεχνούσε την επόμενη μέρα. Αρκούσε μια ματιά της, και τότε τα βαγόνια άρχιζαν να κινούνται. Το τρένο έπαιρνε ζωή και ξεκινούσε το ταξίδι του, και μόνο όταν έφτανε στον τελικό του προορισμό, στην επόμενη τελεία, μόνο όταν μια ολόκληρη πρόταση σχηματιζόταν, μόνο τότε ένιωθε ευτυχισμένο το Κατινάκι κι άρχιζε και πάλι απ' την αρχή.

Πόσο της άρεσε της Κατίνας το πρώτο της βιβλίο! Ήταν τυχερή που είχε καταφέρει να το βρει. Εκείνη την εποχή δεν ήταν εύκολο να έχει κανείς ένα ολοδικό του βιβλίο. Είχε σταθεί τυχερή, λοιπόν, που το είχε ξεθάψει ο Κωστής μέσα απ' το παλιό του μπαούλο – του το 'χε χαρίσει κάποτε ο δάσκαλος του χωριού, λίγο προτού φύγει με μετάθεση. «Πάρε, Κωστή, το βιβλίο μου και κράτησέ το, θα σου χρειαστεί. Εγώ θα βρω άλλο», του είχε πει κι έγινε αυτό το φθαρμένο πια βιβλίο το πρώτο που απόκτησαν τότε τα λιγοστά παιδιά του χωριού. Παλιό και σχισμένο στις άκρες του, μύριζε μούχλα και υγρασία, αφού για χρόνια είχε παραμείνει φυλαγμένο στο κατώι,

και καμιά φορά κολλούσαν οι σελίδες του η μία πάνω στην άλλη. Για να καταφέρει κανείς να το ανοίξει χρειαζόταν συχνά να σχιστεί λίγο στην άκρη η μια σελίδα, μα την Κατίνα δεν την έμελε. Της άρεσε που επιτέλους είχε στην κατοχή της κάτι τόσο σπουδαίο. Της έφτανε που μπορούσε όποτε ήθελε να το ανοίγει, και να φαντάζεται πόσα πολλά θα κατάφερνε να διαβάσει μέσα στις σελίδες του.

Τρεις εικόνες είχε όλες κι όλες μέσα στις κιτρινωμένες σελίδες του. Τρεις ασπρόμαυρες εικόνες που έπιαναν τη μισή σελίδα, κι από κάτω ήταν γραμμένη η σχετική ιστορία. Η μία ήταν το κρυφό σχολειό, λίγες σελίδες παρακάτω ο Μάρκος Μπότσαρης με τις χοντρές μουστάκες του και δέκα μόλις σελίδες πριν από το τέλος του βιβλίου ένας παππούς που κοιτούσε γελαστός μέσα από τα χοντρά του ματογυάλια και στηριζόταν σ' ένα ξύλινο μπαστουνάκι.

Περισσότερο από τις τρεις αυτές εικόνες στην Κατίνα άρεσε εκείνη με το κρυφό σχολειό. Ένας παπάς με μακριά, άσπρη γενειάδα, αδύνατος και ξερακιανός φορούσε έναν μαύρο σκούφο στο κεφάλι και κρατούσε στο ένα του χέρι ένα βιβλίο ανοιχτό. Ο γερο-παπάς έμοιαζε να κάθεται σ' ένα σκαμνί και σκυφτός μιλούσε στα παιδιά που τον κοιτούσαν μέσα στα μάτια. Είχε σηλώσει το δεξί του χέρι και με το δείκτη έμοιαζε να επισημαίνει με περισσή σοβαρότητα κάτι στα τέσσερα παιδιά που βρισκόνταν καθισμένα κατάχαμα μπροστά του και τον κοιτούσαν με προσοχή. Από τις εκφράσεις των παιδιών μπορούσε να καταλάβει κανείς ότι ο γέροντας τους μιλούσε για ένα θέμα εξαιρετικά ενδιαφέρον και τα προσώπια τους είχαν μετατραπεί σε αχόρταγα μάτια, πελώρια, που ρουφούσαν τα λόγια του. Δίπλα του, στα δεξιά του ένα ακόμη παιδί είχε στρέψει το κεφάλι του προς το μέρος του ιερέα και προσπαθούσε να ακούσει και να καταγράψει

επάνω στο χαρτί με μια πένα όλα όσα άκουγε. Όλη η σκηνή ήταν τοποθετημένη σ' ένα σκοτεινό δωμάτιο και μόνο ένα φως που ερχόταν πίσω από το γέροντα, σαν από κάποιο φεγγίτη, έμοιαζε να φωτίζει την εικόνα.

Συχνά η Κατίνα καθόταν και περνούσε την ώρα της ξεφυλλίζοντας το βιβλίο, και πάντα σ' αυτή τη σελίδα, στη σελίδα με το κρυφό σχολειό στεκόταν πολλή ώρα. Της άρεσε να επινοεί ιστορίες. Φανταζόταν ότι κάθε παιδί που έβλεπε στην εικόνα θα είχε σίγουρα τη δική του ιστορία, το δικό του σπιτικό, μια μάνα που το περιέμενε· ή μήπως όχι; Μπορεί να ήταν ορφανό, ή να είχε πολλά αδέρφια. Η Κατίνα είχε δώσει ένα όνομα στο κάθε εικονιζόμενο παιδάκι και έπλαθε με το νου της τα δικά της παραμύθια. Η μάνα τής είχε πει ότι τότε, εκείνα τα χρόνια τα παιδιά δεν μπορούσαν να πηγαίνουν σχολείο. Οι Τούρκοι το απαγόρευαν. Έτσι, οι παπάδες μάζευαν τα παιδιά μέσα στις εκκλησίες, σε ειδικούς χώρους που, τις περισσότερες φορές, όποιος και να έμπαινε μέσα στην εκκλησία δε θα μπορούσε να ανακαλύψει, και μάθαιναν στα παιδιά τι πάει να πει Ελλάδα, γλώσσα, πατρίδα, αριθμητική. Της άρεσε να φαντάζεται ότι ήταν κι εκείνη καθισμένη ανάμεσα στα παιδάκια της εικόνας κι άκουγε με προσοχή το γέροντα να ιστορεί με τη βαθιά, ζεστή φωνή του το παρελθόν αυτού του τόπου για να το σώσει από τον αφανισμό.

Με το παιδικό της μυαλουδάκι η Κατίνα δεν μπορούσε να καταλάβει πώς ήταν δυνατόν να απαγορεύεται ένα παιδί να πάει στη δασκάλα, να γίνει άνθρωπος, να μάθει γράμματα και να σπουδάσει. Έτσι, έκρινε ότι είχε δίκιο η μάνα της που ήθελε να ξυπνούν κάθε Κυριακή πρωί και να πηγαίνουν στην εκκλησία. Αφού ένας παπάς μπορούσε να κάνει το μάθημα όταν έλειπε η δασκάλα, έπρεπε να πηγαίνουν όλοι ανελλιπώς στην εκκλησία.

Όταν ο Κωστής της χάρισε το βιβλίο του, η χαρά της δεν περιγραφόταν. Το κρατούσε στην αγκαλιά της και παρίστανε κιόλας τη σπουδαγμένη, κι ας μην ήξερε ακόμη καλά καλά ούτε το άλφα να ξεχωρίζει από το βήτα· κι εκείνο το «ξ» πόσο την ταλαιπωρούσε αλήθεια, που δεν μπορούσε με τίποτε να γράψει! Αλλά μόλις άρχισε τα πρώτα της μαθήματα στο σχολείο κι έμαθε να συλλαβίζει, ε, τότε πια τίποτε και κανείς δεν μπορούσε να τη σταματήσει. Ξάπλωνε επάνω στο χοντρό κιλίμι που αγκάλιαζε το χωμάτινο πάτωμα του οπιτιού ή πάνω στο κρεβάτι της μάνας κι έπιανε κάθε απόγευμα να διαβάσει.

Έτσι κι εκείνη τη μέρα, αφού είχε γυρίσει κατάκοπη με τα πόδια από το σχολείο και είχε βοηθήσει την Αντωνία να ταΐσει τα ζώα, είχε καθίσει καταγής, σε στάση οκλαδόν και ξεφύλλιζε ευτυχισμένη τις κιτρινισμένες σελίδες.

«Μά-να να-το, τό-τε, έ-λα, λά-δι...»

«Κατινάκι μου, πιάσε το αλεύρι, κόρη μου, να σιάξουμε κανένα καλιτσουνάκι, να πιούνε τα κοπέλια μας μια τσικου-διά τώρα που θα έρθουνε απ' τα κτήματα».

Η φωνή της μάνας της διέκοψε τις γοητευτικές περιπλανήσεις του παιδιού στις σελίδες του βιβλίου. Απρόθυμα η μικρή έκλεισε το βιβλίο, το έχωσε βιαστικά μέσα στην τσάντα που της είχε δώσει η αδερφή της η Βασιλική την πρώτη μέρα που πήγε σχολείο και μπήκε στην κουζίνα. Πήρε ένα σακμνάκι, το έβαλε μπροστά από το ντουλάπι, πάτησε επάνω του κι ανέβηκε να πιάσει το αλεύρι. Τεντώθηκε να το φτάσει, αλλά δεν τα κατάφερε. Σηκώθηκε στις μύτες των ποδιών της κι έπιασε την παλιά, φθαρμένη μαξιλαροθήκη, τη γεμάτη αλεύρι, που είχε μετατρέψει η μάνα της σε πάνινη σακούλα.

Λίγο έλειψε να χυθεί όλο το αλεύρι κατάχαμα όταν γύρισε το σακμνί, καθώς τεντώθηκε λιγάκι παραπάνω η Κατίνα

για να το φτάσει. Για μια στιγμή μόνο τρώμαξε πως θα σωριαζόταν στο χωμάτινο πάτωμα και μαζί θα χανόταν τόσο αλεύρι, γρήγορα όμως κατάφερε να ισορροπήσει επάνω στο σκαμνί και να σωθεί η κατάσταση. Έσκουξε η Μπιζού, η χοντρή, γριά γάτα της Αντωνίας, καθώς νόμιζε πως θα έπεφτε επάνω της, και μ' ένα σάλτο βρέθηκε γρήγορα μακριά και χώθηκε κάτω απ' το κρεβάτι. Τρώμαξε προς στιγμήν και το Κατινάκι. Η καρδιά της χτύπησε δυνατά και ο φόβος τής έκοψε το αίμα, αλλά η μάνα έτρεξε αμέσως δίπλα της και την πήρε στην αγκαλιά της.

«Κακορίζικο Κατινάκι μου, κι αν έχουνες όλο το αλεύρι χάμω τι θα γινόταν; Πάει, μα τώρα τέλειωσε», της είπε και της σκούπισε δυο δάκρυα που κατρακυλούσαν, διαγράφοντας μια υγρή τροχιά επάνω στα μάγουλα του κοριτσιού της. «Έλα, άντε να φέρεις και δυο κούτσουρα να πυρώσεις τη φωτιά, μη και σβήσει κι έλα μετά επαέ* να βοηθήσεις κι εμέ να τελειώνουμε με τσι πίτες. Όχου, και μη μυξοθρηνείς, μα τίποτε δεν έγινε. Μη σκιάζεσαι, κακορίζικο Κατινάκι μου».

Το μόνο πράγμα που αφθονούσε κυριολεκτικά μέσα στο σπίτι της Κωσταντάκαινας ήταν τα κούτσουρα από τις ελιές που κλάδευαν οι άντρες του σπιτιού και μάζευαν σχηματίζοντας έναν περίτεχνο σωρό έξω στην αυλή, κάτω ακριβώς από τη λεμονιά, δίπλα στο μαντρότοιχο, εκεί που ήταν δεμένος ο Μανούσος, ο σκύλος της οικογένειας. Τον είχε φέρει ο κύρης τους μια μέρα που είχε γυρίσει απ' το Καστέλι. Είχε πάει για να τον δει ο γιατρός – συχνά ένιωθε την πίεσή του να ανεβαίνει, και τότε πήγαινε στο γιατρό για να του δώσει γιατρικά και συμβουλές.

* Εδώ.

Ο Μανούσος κοιμόταν ακριβώς έξω από την πόρτα του ιατρείου. Ήταν κουτάβι ακόμη. Κανείς δεν ήξερε από πού κρατούσε η σκούφια του και πώς είχε βρεθεί εκεί. Έκανε κρύο, και το σκυλί είχε κουλουριαστεί επάνω σ' ένα φθαρμένο κομμάτι τσόχα που είχε βάλει ο γιατρός για να σκουπίζουν τα πόδια τους οι ασθενείς πριν μπουν στην αίθουσα αναμονής. Αίθουσα αναμονής μια σταλιά, με το ζόρι χωρούσαν πέντε καρέκλες σαν αυτές που είχε στο καφενείο ο Κωσταντής, αλλά, όλα κι όλα, ο γιατρός ήταν πολύ σχολαστικός με την καθαριότητα του ιατρείου του.

Μόλις βγήκε ο Κωσταντής από το ιατρείο κι έκανε να κινήσει για το χωριό, ο Μανούσος σηκώθηκε και, ορεξάτος καθώς ήταν, άρχισε να γαβγίζει και να κουνά την ουρά του στον Κωσταντή. «Χάσου από τα πόδια μου!» έκανε ενοχλημένος εκείνος κι ανέβηκε επάνω στο γαϊδούρι. Μα ο σκύλος δεν έφυγε. Άρχισε να ακολουθεί το ζώο και να γαβγίζει. Έμοιαζε αποφασισμένος να μην ξαναπεράσει τις κρύες νύχτες στο δρόμο και διεκδικούσε ένα σπίτι, έναν αφέντη, ένα πιάτο φαϊ, λίγη αγάπη... μα πάνω απ' όλα ένα χάδι. Με τα πολλά, ο Κωσταντής τον λυπήθηκε κι αποφάσισε να τον μαζέψει. Σταμάτησε σε μιαν άκρη λίγο έξω απ' το Καστέλι, κατέβηκε από το ζωντανό του και πήγε προς το μέρος του σκύλου, που ακούραστος συνέχιζε να τους ακολουθεί.

Κι αν αρκεί μια ματιά για ν' αγαπήσει κανείς, αν φτάνει μια μόνο στιγμή να σταματήσει ο χρόνος για να γεννηθεί μια νέα αυγή, ο Κωσταντής ένιωσε να σταματά ο χρόνος αμέσως μόλις κοίταξε τα καθαρά μάτια του ζωντανού που τον συντροφεύε, και δεν μπόρεσε να αντισταθεί.

«Ήντα γυρεύεις, μωρέ, και με κυνηγάς;» του είπε μ' ένα γέλιο παιχνιδιάρικο κι έκανε να τον διώξει. «Σύρε στ' αφεντικά σου».

Ο Μανούσος κάθισε στα πίσω του πόδια και τον κοίταξε ολόγεια στα μάτια. Όχι με τη δουλική ματιά του σκύλου που ζητάει έναν αφέντη, αλλά με το θαρρετό βλέμμα εκείνου που κοιτά λεβέντικα τον άλλο, και δε ζητά χάρες, μα ξέρει να κάνει δίκαιες εξηγήσεις: Είμαι εδώ για σένα, φίλος, ίσος προς ίσο· κι άμα με θες, δικός σου θα 'μαι από τώρα και για πάντα.

Αυτό ήταν!

«Μέριασε επαέ, κακοσυφοριασμένο», του είπε κι έκανε ένα νεύμα με το χέρι του. Κι από εκείνη τη στιγμή γεννήθηκε μια μεγάλη φιλία. Ο Κωσταντής τον πήρε στα χέρια του και τον ανέβασε επάνω στο καλάθι που είχε δέσει στα πλευρά του γαϊδάρου και γύρισε μαζί του στο χωριό. Τα κοπέλια ενθουσιάστηκαν μόλις τον είδαν. Τον πήραν για παιχνίδι κι η μάνα γέμισε μια λεκάνη μπαγιάτικα ψωμιά, έβαλε μέσα και νερό και του 'δωσε να φάει. Εκεί στον παλιό μαντρότοιχο, δίπλα από τη λεμονιά, βρήκε ο Μανούσος το νέο του σπίτι και το αγάπησε όσο τίποτε περισσότερο στη ζωή του.

Δίπλα ακριβώς από την πρόχειρη τουαλέτα που υπήρχε εκεί, στην κάτω πλευρά της αυλής, ο Κωσταντής έφτιαξε με ένα σωρό παλιά καφάσια που βρήκε πεταμένα ένα ξύλινο σπίτι και τον έδεσε. Κάθε φορά που κάποιος, όμως, ήθελε να πάει στο μέρος έπρεπε να περάσει δίπλα από τον Μανούσο. Η Κατίνα έτρεμε απ' το φόβο της. Έτσι μικροσκοπική που ήταν, αρκούσε ένα πήδημα του Μανούσου επάνω στο λιγνό κορμάκι της, και θα την γκρέμιζε. Αν και τον αγαπούσε, πάντα τον φοβόταν μόλις άρχιζε να γαβγίζει· κι εκείνο το αθεόφοβο το ζωντανό, λες και το καταλάβαινε, την έκανε χάζι. Παραφύλαγε να φτάσει κοντά του και, ξαφνικά, πεταγόταν μπροστά της και την κατατρόμαζε. Δυο-τρεις φορές το Κατινάκι είχε κατουρηθεί απ' το φόβο της. Τα άλλα παιδιά γελούσαν μαζί της κι ο πατέρας έκανε τάχα πως μάλωνε το σκυλί κι έκρυβε

τα γέλια πίσω από τα φαρδιά μουστάκια του. Κάποτε η μάνα το πήρε απόφαση κι άλλαξε στον Μανούσο θέση. «Το πήρα το κουλούκι* από χει, κόρη μου, να μπορείς να πας στο μέρος όποτε θες», της είπε. Έτσι, η μικρή μπορούσε άνετα να πηγαίνει στο αποχωρητήριο χωρίς να φοβάται. Και, βέβαια, να κατεβαίνει κάθε τόσο στην αυλή και να φέρνει κούτσουρα για την εστία που έκαιγε συνεχώς και την ξυλόσομπα που έκανε το πάνω δώμα να ιδρώνει.

Η Κατίνα βγήκε στην αυλή κι έπιασε δυο κούτσουρα μικρά να κουβαλήσει μέσα. Η υγρασία ήταν τσουχτερή, σημάδι πως ο χειμώνας γρήγορα θα ξεμύτιζε στον τόπο τους. Γύρισε και κοίταξε τον Μανούσο. Τώρα, που δεν μπορούσε να την τρομάξει πια, ούτε που σηκωνόταν από τη θέση του κάθε φορά που περνούσε από μπροστά του η Κατίνα. Είχε γίνει ολόκληρος μια κανελιά κουλούρα κι η μύτη του ήταν χωμένη μέσα στην ουρά του. Μόνο τα μάτια του έστρεψε προς το μέρος της κι ύστερα βολεύτηκε ξανά να ζεσταθεί μέσα στη γούνα του, παριστάνοντας τον κουρασμένο. Η Κατίνα άνοιξε την πόρτα και μπήκε πάλι μέσα. Το σπίτι ήταν ζεστό κι η μυρωδιά από τον τραχανά που έβραζε από ώρα στο τσουνάλλι έκανε το δωμάτιο να μυρίζει φροντίδα, ασφάλεια και ζεστασιά. Σε λίγο θα γύριζαν ο πατέρας και τ' αδέρφια της, κι έπρεπε όλα να είναι έτοιμα.

Άφησε τα ξύλα δίπλα στη φωτιά και πήγε να κλείσει την πόρτα που ο αέρας έκανε κάθε τόσο να χτυπά ρυθμικά. Η Κωσταντάκαινα είχε αρχίσει κιόλας να φτιάχνει τη ζύμη, έτσι η Κατίνα πήρε ξανά το βιβλίο της και πήγε κοντά στη μάνα για συντροφιά. Τα χέρια της είχαν μελανιάσει από το κρύο.

* Σκυλάκι.

Ήταν όμως πολύ χαρούμενη που η δασκάλα την προηγούμενη μέρα είχε πει μπροστά σ' όλη την τάξη πως τα πιο ολοστρογγυλά γράμματα, τα πιο σωστά, τα πιο καλοσχηματισμένα τα είχε κάνει το Κατινάκι, κι ήθελε να μοιραστεί τη χαρά αυτή με τη μάνα της. Δεν είχαν πάει χαμένες όλες εκείνες οι ώρες που είχε χαλαλίσει το προηγούμενο βράδυ.

Ξαπλωμένη πάνω στη χωριάτικη βελέντζα μπροστά στην εστία με τη φωτιά που σιγόκαιγε, και με το ελάχιστο φως που η φλόγα της άφηνε να διαχέεται, εκείνη σχημάτιζε από την αρχή ξανά και ξανά πάνω στο πινακάκι της τα πρώτα γράμματα που η δασκάλα, η κυρα-Παρθενόπη, τους είχε μάθει. Ώρες ατελείωτες, με υπομονή, έσβηνε και ξανάσβηνε με το μαντίλι που της είχε χαρίσει η μάνα της το πινακάκι, έως ότου κατάφερε να σχηματίσει τα πιο όμορφα γράμματα.

«Μάνα, εσύ ξέρεις καλά να διαβάζεις, έτσι δεν είναι;» ρώτησε ξαφνικά τη μάνα της· και κάθισε σε μια παλιά, ξύλινη καρέκλα απέναντί της στο τραπέζι, κοιτάζοντάς την που, χωμένη μέσα στο ζυμάρι, άνοιγε το φύλλο με τον πλάστη.

«Μπα σε καλό σου, Κατινάκι μου! Πώς σου 'ρθε πάλι αυτό;»

«Να, θέλω να μου πεις αν τα κατέχεις τα γράμματα καλλιά* κι εσύ σαν τη δασκάλα».

«Μπα, Κατινιό μου, δε σ' το ματαείπα ποτέ, μα δε μ' έστειλαν εμένα στη δασκάλα, κόρη μου· δεν έμαθα να διαβάσω, δεν κατέω τι λένε οι φυλλάδες που διπλώνει ο πατέρας σου τσι μυζήθρες. Μα δε βαριέσαι! Δεν έπαθα και τίποτε, βλέ-

* Καλά.

πεις. Τα γράμματα είναι για τα κοπέλια, δεν είναι για μας τα θηλυκά, Κατινάκι μου».

«Μα πώς, ο Στελής του μυλωνά δεν μπορεί ούτε να συλλαβίσει καλά καλά, κι ας είναι κοπέλι· γι' αυτό κάθε τόσο κι η δασκάλα τονε κοπανάει. Ενώ η Χριστίνη μας ήτονε πρώτη σ' όλο το σχολειό».

«Έλα, ρίξε μου λίγο νερό να δέσει το αλεύρι κι άσε τα πολλά λόγια», της είπε η μάνα, θέλοντας να κλείσει αυτή την κουβέντα.

Πάγωσε το κοριτσάκι από την αποκάλυψη της μάνας της.

«Μα πώς... Αλήθεια, μάνα, το λες πως δεν κατέεις πράμα;»

«Ε, το 'παμε, Κατινάκι μου, αυτό», απάντησε εκείνη.

«Να, θέλω να πω, δε σκέφτηκες ποτέ σου να τα μάθεις τα γράμματα, καλέ μάνα;» ρώτησε και με δυσκολία σήκωσε τη βαριά κανάτα με τα δυο της χέρια κι άρχισε να ρίχνει λίγο λίγο το νερό στη σκληρή, αδούλευτη ακόμη ζύμη.

«Και σάματις τι να τα κάνω τα γράμματα; Με τα άλφα και τα βήτα δε γίνονται πιο νόστιμα τα φαγιά μου, Κατινάκι μου. Κι εγώ μόνο αυτό έμαθα να κάνω στη ζωή μου. Ούτε με τους αριθμούς και τσι προπαίδειες γεμίζουν χάδια τα παιδιά μου. Άλλα τα χρόνια τα δικά μου, Κατινιώ μου. Τότε που ήμουν εγώ μικρή δε μας έστελνε ο πατέρας μου στο σχολείο. Αυτά είναι καινούργια πράγματα στον τόπο μας».

Δεν πίστευε λέξη απ' όσα άκουγε η Κατίνα. Ποτέ μέχρι εκείνη τη στιγμή δεν είχε καταλάβει ότι η μάνα της δεν ήξερε γραφή κι ανάγνωση. Και τότε, πώς κάθε βράδυ διάβαζε και ξαναδιάβαζε, με τα ίδια πάντοτε λόγια, το παραμύθι της Αρετούσας και του Ρωτόκριτου; Σαν έπεφτε η ώρα και το φως στον ορίζοντα έπαιρνε να μουχρώνει, συνήθιζαν να μαζεύνονται τα κορίτσια γύρω απ' τη φωτιά και να τους διαβάζει από το παλιό βιβλίο λίγες αράδες πριν έρθουν τα αρσενικά

του σπιτιού, κουρασμένα από τις δουλειές στα χωράφια και στις ελιές να κάτσουν στο τραπέζι. Μετά, τα κορίτσια ανέβαιναν στο επάνω δώμα και μήτε που ξεμύτιζαν από κει, καθώς οι άντρες δεν τις ήθελαν μέσα στα πόδια τους. Η μάνα το λοιπόν, προσμένοντας τους άντρες του σπιτιού, καθόταν πάνω στο κοντό σκαμνί μπροστά από τη φωτιά, έπαιρνε και το βιβλίο στο χέρι κι έβαζε όλα τα θηλυκά της να ξαπλώσουν επάνω στο ψηλό, σιδερένιο, γονικό τους κρεβάτι κι άρχιζε να διαβάξει – έτσι τουλάχιστον πίστευαν.

«Απ' ό,τι κάλλη έχει άνθρωπος, τα λόγια έχουν τη χάρη να κάμουνσιν κάθε καρδιάν παρηγοριά να πάρει· κι οπού κατέχει να μιλεί με γνώσιν και με τρόπον, κάνει και κλαΐσιν και γελούν τα μάτια των ανθρώπων».

Στην πραγματικότητα η Κωσταντάκαινα δε χρειαζόταν να διαβάσει. Απλώς ξεφύλλιζε το μεγάλο βιβλίο και παρίστανε πως το διάβαζε. Είχε περάσει πολλές ώρες στην αγκαλιά της μάνας της, κι εκείνη της τραγουδούσε τα πάθη της Αρετής κάθε φορά που τη νανούριζε· έτσι, γνώριζε σχεδόν ολόκληρο το ποίημα απέξω και κάθε βράδυ τούς το ψιλοτραγουδούσε χαμηλόφωνα, με τη συντροφιά της μουσικής που παράγουν οι φλόγες όταν σιγομουρμουρίζουν στα χοντρά κούτσουρα, τα νοτισμένα από την υγρασία. Και κάθε τόσο καμωνόταν πως άλλαζε σελίδα, για να μην πάρει μυρωδιά κανείς πως δεν είχε μάθει ποτέ ούτε την υπογραφή της να βάζει.

«Και τότε πώς μας διαβάζεις κάθε βράδυ την ιστορία της Αρετής, καλέ μάνα;» ρώτησε η Κατίνα με απορία.

«Κατέω την από καρδιάς, Κατινιώ μου, και σας τηνε λέω. Θαρρούσες πως τη διάβαζα; Δε μ' άφηκε εμένα η ζωή να τρέχω στει δασκάλες! Αυτά είναι για τα κοπέλια, Κατινιώ μου,

βάλ' το καλά στο νου σου, δεν είναι για μας. Σ' το 'χω ματαπεί, μα κάνεις πως δεν ακούεις».

Λένε πως φτάνει μια στιγμή για να χαθεί από τα μάτια η μαγεία· κι εκείνη η στιγμή ήταν αρκετή για να σβηστεί η μαγεία από τη ψυχή της Κατίνας. Τα μάτια του κοριτσιού άνοιξαν με απορία και οι διεσταλμένες κόρες καρφώθηκαν επάνω στα μάτια της μάνας, ζητώντας μια απάντηση. Ένα μυστικό μπαούλο είχε ανοίξει ξαφνικά κι από μέσα του, σαν ανυπότακτος άνεμος, είχε ξεχυθεί η αλήθεια· μια αλήθεια οδυνηρή, καθώς το μικρό παιδί προσπαθούσε να καταλάβει το μέγεθος της εξαπάτησης που τόσα χρόνια είχε συντελεστεί από την ίδια του τη μάνα.

«Και γιατί δε μου το' πες πρωύτερα;»

Ήταν Γενάρης κι ο αέρας λυσσομανούσε! Από την πόρτα φυσούσε ο βοριάς κι έκανε τη φλόγα στην εστία να γλείφει με την αιμάτινη αναλαμπή της τα κούτσουρα, ακολουθώντας τα καπρίτσια του. Ήταν Γενάρης, και το κρύο έτσουζε· και τίποτε δεν είναι πιο οδυνηρό από τα παγωμένα χέρια μιας απογοητευμένης παιδικής ψυχής. Πάνω στα ροδοκόκκινα απ' τη φωτιά μάγουλα η παιδική αθωότητα είχε ζωγραφίσει την απορία καταλάμπουσα. Η Κατίνα σκέφτηκε πως δεν μπορεί, θα πρέπει να πρόκειται για ένα αστείο· ένα ψέμα που σκαρφίστηκε η μάνα, για να γελάσουν, τίποτε περισσότερο. Και της το είπε.

«Αλήθεια μου το λες, καλέ μάνα, ή μήπως χωρατεύεις;» Κι άρχισε να χασκογελά, με την κρυφή ελπίδα να ξεσπάσει κι η μάνα της στα γέλια και να της πει την αλήθεια.

Σκέπασε η μάνα τη ζύμη με την πετσέτα που κρατούσε στα χέρια της, να ξεκουραστεί, και πήγε κοντά της. Μια ζαρωμένη πριν την ώρα της γυναίκα είδε τότε μπροστά της η Κατίνα. Φορούσε και μέσα στο σπíti την μπόλια της, μια μαύρη

μαντίλα που σκέπαζε με επιμέλεια τα πλούσια μαλλιά της, τα πλεγμένα σε χοντρή, περασμένη σαν στεφάνι στο κεφάλι της πλεξούδα. Ο χρόνος είχε κιόλας χαράξει απαλά το δέρμα γύρω από τα μάτια της, βαραινώντας το ροδαλό της πρόσωπο. Οι απανωτές γέννες είχαν κουράσει το σώμα της, είχαν ανοίξει τις άλλοτε λεπτογραμμένες καμπύλες της, παραμορφώνοντάς το και κάνοντάς το να μοιάζει με καμπυλόσχημο αγγείο. Σώμα που προτίμησε να γίνει μήτρα καρπερή, θυσιάζοντας την ομορφιά και τα κάλλη της νιότης.

«Τι να τις κάνει τις τσούπρες ο πατέρας του σπιτιού; Αυτές είναι για τη μάνα, να 'χει να τη γιατροπορέψουν στα γεράματά της. Ο πατέρας θέλει κοπέλια, άντρες που να το λέει η καρδιά τους. Λεβέντες που να τον συνοδεύουν στο κυνήγι και να 'ναι πρώτοι στο σημάδι, στο χορό και στα ζωντανά. Τέτοιους λεβέντες θέλει η Κρήτη! Να βαρούν το ποδάρι κάτω και να τρέμει το κρητικό το χώμα!» Σαν να άκουγε τον Κωσταντή να λέει κάθε φορά που έβλεπε τους δυο γιους του να ιδρώνουν αγγίζοντας τη γη τους. Γιατί η γυναίκα του μπορεί να του είχε χαρίσει έξι κόρες, του είχε γεννήσει όμως και δυο αγόρια, κι ο Κωσταντής γι' αυτά καμάρωνε.

Σαν φίδι σφύριξε σιγαλά το κούτσουρο την ώρα που η φωτιά το έσκισε στα δύο. Σκούπισε η μάνα τα χέρια της επάνω στην ποδιά της και κάθισε στο κοντό σκαμνί δίπλα στη φωτιά που έκαιγε. «Έλα εδώ, Κατινάκι μου», είπε κι άνοιξε τα δυο της χέρια, σχηματίζοντας μια τεράστια αγκαλιά να κλείσει μέσα το κοριτσάκι της. Το παιδί έτρεξε γρήγορα, να απαγκιάσει μέσα τους. Όσα χρόνια και να πέρασαν μετά, πάντα η μνήμη της Κατίνας αυτή τη μυρωδιά ανακαλούσε στα δύσκολα. Μυρωδιά καθαρής σάρκας, ανακατεμένη με αλισίβα και βασιλικό, καθώς η μάνα πάντα είχε τη συνήθεια να κρύβει μέσα στα ρούχα της ένα ματσάκι βασιλικό, από αυτό που

με ευλάβεια φρόντιζε ολοχρονίς να υπάρχει στον κήπο της.

Βολεύτηκε η μικρή στην αγκαλιά της μάνας. Πιάστηκαν χέρι χέρι όλες οι αισθήσεις της κι άρχισαν να εκτελούν μια ιερή χορογραφία, που η μυρωδιά της μάνας ήξερε καλά να ενορχηστρώνει μέσα στην καρδιά των παιδιών της.

«Σήμερα δε θα σου πω την ιστορία της Αρετούσας, Κατινάκι μου. Σήμερα θα σου πω την ιστορία τη δική μου, κι απέ θα καταλάβεις», της είπε κι άρχισε με την τρυφερή φωνή της να αφηγείται κομματάκι κομματάκι, βήμα βήμα το δικό της ριζικό.

«Ένα στοίχημα, Κατινάκι μου. Ένα στοίχημα, κι η ζωή μου πήρε το δρόμο της. Δώδεκα χρονώ δεν ήμουνα καλά καλά σαν έφυγα από τη μάνα μου. Δώδεκα χρονώ!» Ξανάπε, με μια νοσταλγία να σκιάζει τις αναμνήσεις της. «Δεκαοχτώ παλικάρια. Όχι ένα και δύο, μα δεκαοχτώ άντρες ίσαμε κει πάνω λεβεντόκορμοι και λυγεροί. Μπήκαν ένα βράδυ μέσα στην κάμαρή μου και με πήραν. Έτσι, με το θέλω τους! Δεν πρόκαμα μήτε το “αχ” να αφήσω πίσω μου, και βρέθηκα μέσα στη μαύρη νύχτα να γυρνώ από χωριό σε χωριό!»

«Κι εσύ, καλέ μάνα, γιατί πήγες μαζί τους, σαν δε το 'θελες;»

«Σαν να ήταν εψές, ακόμα το θυμάμαι», συνέχισε εκείνη, λες και τα λόγια της κόρης της ούτε που είχαν φτάσει στ' αυτιά της. «Είχα φορέσει το άσπρο μου το νυχτικό, παραμονή της Παναγιάς ήταν, μεγάλη η χάρη της, και το θυμούμαι σα και τώρα. Το παράθυρο ανοιχτό, έφερνε τσι μυρωδιές του Αυγούστου. Από νωρίς είχαμε πάει με τη μάνα στην εκκλησιά να στολίσουμε την Παναγιά κι είχαμε μαζευτεί να κοιμηθούμε, γιατί την άλλη μέρα θα σηκωνόμασταν αξιμέρωτα να παρασταθούμε της Παναγιάς και να 'τοιμάσουμε την πανήγυρη. Η μάνα είχε να μαγειρέψει τα κουνέλια της και το

πιλάφι κι η παπαδιά θα 'φερνε κείνη τα ψωμιά και τσι πίτες, να φάει όλο το χωριό. Μεγάλη γιορτή η χάρη τση Παναγιάς στο χωριό κι όλες ήμαστον στο πόδι απ' τα αξιμέρωτα να γίνουν όλα καταπώς έπρεπαν.

»Είχαν αποκοιμηθεί τ' αδέρφια μου, μα εγώ στεκόμουν ακόμη στο παραθύρι και κοίταζα τ' αστέρια κι ένα φεγγάρι... μάνα μου, τόσο όμορφο! Ολόγιομο! Σαν δίσκος στεκόταν ψηλά και μας αγνάντευε. Πανσέληνος ήταν. Ύπνος δε μου κολλούσε. Δεν ήθελα να χάσω το φεγγάρι το ολόγιομο που από ψηλά χρύσωνε τσι ελιές του πατέρα μου κι έκανε να λάμπουν τα βλογημένα δέντρα. Τίποτις δεν ακουγόταν. Μόνο ένας γκιόνης ξεφώνιζε κάθε τόσο και τον έκανα χάζι να τον γρικώ από μακριά. Έψαχνε τον αδερφό του, μπορεί και το ταίρι του μέσα στη σιγαλιά, τι να πεις, μα εγώ τον είχα συντροφιά μέσα στη νύχτα. Φορούσα ένα σάλι πάνω απ' το νυχτικό μου και τα μαλλιά τα 'χα πλεγμένα σε δυο πλεξούδες μακριές, τέτοιες που μ' είχε μάθει η μάνα μου να σιάχνω. Όλη η κάμαρα φωτιζόταν απ' το φεγγάρι το ολοστρόγγυλο, που είχε μπει κι άπλωνε τ' αλώνι του το ασημί ολούθε. Όμορφη, γλυκιά βραδιά! Αχ! Όσα χρόνια κι αν θα περάσουν εγώ θα τη θυμούμαι σαν να' ναι τώρα», αναστέναξε η μάνα.

2

Κι εγώ σου λέω θα μου τηνε δώκει για γυναίκα μου τη κόρη του ο Μαζοκοπάκης, το δίχως άλλο!» είπε ο Κωσταντής και χτύπησε το χέρι στο τραπέζι. Το ποτηράκι με την τσικουδιά που είχε μπροστά του αναποδογύρισε και χύθηκε πάνω στο τραπέζι, αφήνοντας μια μυρωδιά σπίρτου στον αέρα.

«Ό,τι και να λες Κωσταντή, δε θα σ' τη δώκει η μάνα της! Μονάκριβη την έχει, και την προσέχει σαν τα μάτια τη. Αποκλείεται να την αφήσει να φύγει για το Αρμενοχώρι για πάντα. Η μάνα την κόρη την κάνει για τα γεράματά τη, για τα στερνά τη, όχι για να σ' τη δώκει εσένα και να την πάρεις μακριά, και βάνε το καλά στο νου σου! Κι άλλη φορά τη χέρα σου να μην τηνε βροντάς επάνω στο τραπέζι του πατέρα σου, μη σε πάρει και σε σηκώσει...» έκανε θυμωμένος ο πατέρας του Κωσταντή.

Δέκα παιδιά είχε – δυο κόρες και οχτώ κοπέλια για την ακρίβεια. Οχτώ λεβέντες ίσαμε κει πάνω, και κανένα τους δε σήκωνε κεφάλι. Μόνο ο μικρός, ο Κωσταντής. Ο πιο μικροκαμωμένος, και ο πιο ατίθασος. Πάντα έκανε του κεφαλιού του. Δε λογάριαζε κανέναν! Τον είχε δει ο πατέρας του πώς κοίταζε το κορίτσι στο πανηγύρι του Αϊ-Γιώργη τότε στο Κάτω χωριό. Ο Μαζοκοπάκης είχε κατέβει με την οικογένειά του

να προσκυνήσουν τον άγιο. Ο Κωσταντής κοιτούσε το κορίτσι, και δεν πίστευε στα μάτια του. Έμοιαζε με όνειρο έτσι όπως ήταν λυγερόκορμη, με μια ολόμαυρη, κρητική σαϊτιά να διαπερνά τα μαύρα, από αχάτη λες φτιαγμένα μάτια της, και μια αραχνοϋφαντη επιδερμίδα. Η Μαρία, η κόρη του Μαζοκοπάκη από την Παλαμίδα, φορούσε ένα άσπρο δαντελένιο φόρεμα που της είχε ράψει η μάνα της κι έλαμπε σα νεογέννητος έρωτας στα μάτια του Κωσταντή. Άναβε ένα κερί στο εικόνισμα της Παναγίας και μέσα στο μισοσκόταδο της εκκλησιάς το πρόσωπό της έμοιαζε με αγγέλου που είχε κατέβει στη γη να μοιραστεί με τους ανθρώπους όλες τους τις έγνοιες.

Ένας άγγελος!

Αυτό είπε από μέσα του ο Κωσταντής μόλις την είδε. Τρελάθηκε μόλις αντίκρισε τα μάτια της – άγρια, μαζί και αγνά, μάτια σαν την αμαρτία. Όλες του οι έγνοιες εξαφανίστηκαν ως διά μαγείας και το μόνο που θυμόταν από τότε και μετά ήταν μοναχά τα μάτια της Μαρίας. Για μια απειροελάχιστη στιγμή είχαν σταθεί πάνω στα δικά του, σ' ένα απαλό αντιφέγγισμα των κεριών επάνω στο άγιο εικόνισμα. Εκείνη κοιτούσε την Παναγία κι έκανε το σταυρό της δίπλα στη μάνα της. Εκείνος, στεκόταν από πίσω της και περιμένε τη σειρά του να προσκυνήσει. Κοιτούσε κι αυτός το ίδιο εικόνισμα. Μα τα μάτια του άλλα έβλεπαν! Κοίταζαν κι οι δύο τα μάτια της Παναγίας, όμως για μια και μόνη στιγμή τα μάτια της στάθηκαν επάνω στα δικά του. Μέσα στην αντανάκλαση των κεριών που τρεμόπαιζαν επάνω στο τζάμι της εικόνας δυο βλέμματα διασταυρώθηκαν για πρώτη φορά. Για μια μόνη στιγμή έσμιξαν τα χνάρια που άφησε η ματιά τους επάνω στο τζάμι της εικόνας. Κι έγινε εκείνη η στιγμή για τον Κωσταντή ένα

όνειρο, κι όλες οι υπόλοιπες που θα 'χε πια να ζήσει απελπισία, αν ήταν να ζήσει μακριά από τούτο το θηλυκό που τον κοίταξε τόσο αθώα, και λάγνα ταυτόχρονα.

Ντράπηκε εκείνη και χαμήλωσε τα μάτια της. Άγριο ελάφι το βλέμμα της ξέφυγε μ' ένα σάλτο μακριά απ' τα δικά του μάτια και χάθηκε στο δάσος της ντροπής. Γυάλιζαν ακόμη υγρά μέσα στο τζάμι της εικόνας. Μέσα τους διαγράφηκε ο πόθος που έσταξε εκείνη τη στιγμή από την ψυχή του, σαν ζουμερός λωτός, κόκκινος σαν την αμαρτία, σαν εκείνους που έβγαζε το δέντρο που είχε φυτέψει κάποιος πρόγονός τους χρόνια πριν στην αυλή τους. Μια μόνο στιγμή, που για κείνον φάνηκε ολόκληρη ζωή, και πήρε φωτιά η καρδιά του. Κατέβασε το κεφάλι εκείνη και βγήκε έξω από την εκκλησιά, κάνοντας το σταυρό της και κρατώντας σφιχτά το χέρι της μάνας της.

Αυτό ήταν! Από τη στιγμή εκείνη και μετά ο Κωσταντής δεν μπορούσε να την ξεχάσει. Ήθελε να στείλει προξενιά στη μάνα της, αλλά δεν είχε το κουράγιο να το κάνει. Ο πατέρας του ήταν ξεκάθαρος, άλλωστε. Έπρεπε να παντρευτεί τη Μαρία από τα Τοπόλια, την κόρη του μεγαλοκτηματία. Μαζί της θα 'καμε την τύχη του κι ολόκληρη η φαμίλια τους θα είχε μεγάλο κέρδος. Οι παππούδες της είχαν όλο τον πέρα κάμπο και της έδιναν προίκα χίλια ολόκληρα λιόδεντρα. Άλλωστε, και το κορίτσι ήταν όμορφο, κι ο Κωσταντής του ασθενικός και μικροκαμωμένος, όχι σαν τ' άλλα αδέρφια του, που ήταν λεβέντες όλοι ίσαμε και πάνω. Δεν ήταν και λίγο το γύρισμα της τύχης του. Έτσι, ο πατέρας του Κωσταντή το είχε κλείσει το συμπεθεριό και κουβέντα δε θα δεχόταν από κανέναν. Πόσο μάλλον για τη Μαρία του Σήφη του Μαζοκοπάκη, που δεν είχε τίποτε η μάνα της να της δώσει πέρα από την ομορφιά και την τιμή της.

«Εγώ θα την πάρω, μωρέ, ο κόσμος να χαλάσει!»

«Και πώς, νομίζεις θα σ' τη δώσουν;» έκανε ο πατέρας του και γέμισε το ποτήρι πάλι τσικουδιά. Το έφερε στα χείλη και το κατέβασε μονομιás, σηκώνοντας το κεφάλι ψηλά. Δυο-τρεις ατίθασες σταγόνες κύλησαν επάνω στα γκριζα, αγριωπά του γένια. «Αχ, γλυκόπιτο το άτιμο!» έκανε και σκούπισε με την ανάστροφη της παλάμης τα γένια του που ρουφούσαν, διψασμένα κι αυτά, την τσικουδιά.

«Θα μου τη δώσουν, πατέρα, φτάνει να πεις κι εσύ το “ναι”, φτάνει να πας να τη ζητήσεις», είπε ο Κωσταντής κι έπιασε το χέρι του πατέρα του σαν αρχαίος ικέτης.

«Κουζουλός είσαι, μωρέ; Ανάθεμα τα χαΐρια σου! Ποτέ δε θα γίνει αυτό, και βγάνε το απ' το νου σου. Το λόγο μου τον έδωσα σε άλλον για συμπεθεριό κι έτσι θα γίνουν τα πράγματα, θες δε θες!» είπε εκείνος· και χάνοντας την υπομονή του τράβηξε το χέρι του απότομα.

«Κι εγώ σου λέω πως θα την πάρω, κι ούτε κουβέντα δε θα πεις, παρά θα με παρακαλάς κι από πάνω να γίνουνε οι γάμοι μια ώρα αρχύτερα. Και βάνω και στοίχημα, μαθές,* που θα το χάσεις!»

«Εντάξει, λοιπόν, βάνω κι εγώ το στοίχημα! Πώς θα γίνει αυτό δε μου λες κι εμέ, να το κατέω;»

Χάιδευε τα μουστάκια του ο πατέρας του, μα η ψυχή του ήταν καζάνι που έβραζε. Η τσικουδιά είχε ξεστάνει τις αντιδράσεις του, αλλιώς έτοιμος ήταν να σηκώσει τη βαριά χειρουργά του και να καταχεριάσει το άμυαλο παιδί του, που τόση ώρα στεκόταν μπροστά του και αυθαδίαζε.

«Θα τηνε κλέψω!»

* Αν θες.

Σαν βόμβα έπεσαν τα λόγια του Κωσταντή ανάμεσά τους.
«Ήντα είναι τούτα που λαλείς, μωρέ αλαφροΐσκιωτο;»

«Θα τηνε κλέψω από τη μάνα τση, και πάω κι αμοναχός μου», απάντησε με θάρρος εκείνος.

Σηκώθηκε ο πατέρας και τον άρπαξε απ' το γιακά της μαύρης πουκαμιάς του.

«Κάνε μια τέτοια αποκοτιά, κι αλίμονο σου! Άλλο πράμα δεν έχω να σου πω, μα βάνε το καλά στο νου. Μια αποκοτιά να κάμεις με τσι Μαζοκοπάκηδες και να μας βρουν μπελάδες, σαν το τραγί σε σφάνω* επαέ, στο γόνα μου επάνω!» είπε και χτύπησε το χέρι του επάνω στο γόνατό του. Ύστερα άνοιξε την πόρτα κι έκανε να βγει έξω στην αυλή. «Τα πράματα θα γίνουν όπως τα όρισα εγώ, και βάνε το καλά στον κουζουλό το νου σου! Κουβέντα δε σηκώνω! Κάλιο το 'χω να σε νεκροστολίσω!»

Η πόρτα έκλεισε με δύναμη πίσω του. Το σκυλί γάβγιζε δεμένο στην αυλή και μια κουκουβάγια έσκουξε, τρομαγμένη κι αυτή απ' τις φωνές τους μέσα στο σκοτάδι της νύχτας.

Όσο ατίθασος κι αν ήταν ο Κωσταντής, ποτέ δεν είχε παρακούσει τον πατέρα του. Πώς να τολμούσε, άλλωστε, να κάνει κάτι τέτοιο; Θηρίο ανήμερο ο πατέρας, αρκούσε πάντα μια κουβέντα του κι όλα γίνονταν όπως τα ήθελε. Όλοι στο σπίτι τον έτρεμαν. Η μάνα του κι οι αδερφές του δεν τολμούσαν ούτε τα μάτια τους να σηκώσουν κατά το βλέμμα του· κι όσο για τα μεγάλα αδέρφια του ούτε είχαν σκεφτεί ποτέ να του αντιμιλήσουν. Μα ο Κωσταντής δεν το 'βαλε κάτω. Όσο μπόι τού έλειπε, τόση καρδιά είχε μέσα του.

«Πίσω εγώ δεν κάμω, μα μη χολουσκάς!» φώναξε σαν

* Σφάζω.

βγήκε ο πατέρας κι άρχισε κιόλας να σκαρφίζεται το σχέδιό του.

«Δεκαοχτώ κοπέλια, ούτε ένα ούτε δύο, αλλά δεκαοχτώ ήρθαν εκείνο το βράδυ και στάθηκαν κάτω από το σπίτι μου – ακούς, Κατινιώ μου; Δεκαοχτώ λεβέντες ίσαμε και πάνω».

Η Κατίνα ούτε που κουνήθηκε από τη μητρική αγκαλιά. Άκουγε την ιστορία της μάνας της, που σαν παραμύθι είχε σταθεί πάνω στα παιδικά, γαλάζια μάτια της και χάιδευε νοχελικά τα βλέφαρά της.

«Δεκαοχτώ!» είπε ξανά εκείνη. «Μπήκαν τη νύχτα στο χωριό με τα αλόγατά τσι. Έκανε κρύο τσουχτερό. Στάθηκαν στην πλατεία και δέσαν τα ζα τους, για να μην ακουστεί ο κουρνιαχτός που σήκωνε το ποδοβολητό τους. Κανείς δεν κατάλαβε τίποτε. Μονάχα μέσα στην ησυχία ακούστηκε ένα δυνατό χλιμίντρισμα, μα κανείς δεν έδωσε σημασία. Τα γονικά μου κοιμόντουσαν στο κάτω πάτωμα, κι εμείς όλα τα παιδιά στο επάνω.

»Άνοιξαν δύο απ' αυτούς την πόρτα κι όρμησαν ξαφνικά, ίδια καθώς αγέρας. Μαυροντυμένοι όλοι τους, και τα στιβάνια* τους γυάλιζαν μέσα στη νύχτα. Πάγωσε το αίμα μου σαν τσι είδα! Δεν μπόραγα να πιστέψω στα μάθια** μου πως τόσοι ντελικανήδες*** μεμιάς είχαν ορμήσει μέσα στο κονάκι μας. Ο νους μου έτρεξε γρήγορα στον πατέρα μου. Αν ξυπνούσε... Μάνα μου, θα γινόταν φονικό! Κουλουριάστηκα πάνω στο κρεβάτι μου κι ούτε ανάσα δεν έβγανα. Θα 'κανα

* Η μπότα της κρητικής φορεσιάς.

** Μάτια.

*** Παλικάρια.

πως κοιμόμουν. Μέσα στο σκοτάδι τη κάμαρης μπορεί και να τσι ξεγελούσα και να 'φευγαν. Τ' αδέρφια μου κοιμόντουσαν από ώρα, χαμπάρι δεν πήραν. Μα ύστερα, ούτε που κατάλαβα πώς, δυο χέρια μ' άρπαξαν απ' το κρεβάτι μου, με σήκωσαν αψηλά και μ' έριξαν στην πλάτη. Ούτε που το θυμάμαι για πότε βρέθηκα επάνω στη σέλα τ' αλόγου ενός παλικαρά που με βαστούσε με τη φαρδιά του χέρα να μην πέσω!

»Έτρεμα! Το μόνο που μου έμεινε στο νου είναι ότι έτρεμα, σαν τσι χασέδες που άπλωνε η μάνα μου να στεγνώνουν στον αγέρα. Κάλπαζε το άλογο μέσα στο σκοτάδι της νύχτας και χλιμίντριζε. Ήμουν κουκουλωμένη με μια κουβέρτα κι ήκλαιγα απελπισμένη, και η μόνη ξεστασιά που ένιωθα ήταν από τα καυτά δάκρυα που έσταζαν πάνω στα μάγουλά μου, κι από το σώμα του αλόγου που έκαιγε, καθώς κάλπαζε, και μύριζε ο αέρας ιδρώτα απ' το πετσί του.

»Σκεφτόμουν τη μάνα μου σα σηκωνόταν το πρωί και δε μ' έβρισκε στο κρεβάτι μου. Κουζουλή θα γινόταν με το πρώτο. Θα 'βαζε τα κλάματα και τσι φωνές. Κρύος ιδρώτας έλουσε τη ράχη μου. Γύρευε ποιο ριζικό με περίμενε τώρα, τόσο μακριά τση. Πίστευα πως δε θα την έβλεπα ξανά ποτέ μου, κι απ' ούλους τους καημούς μου και τσι φόβοι μου αυτός ήταν ο πιο μεγάλος. Μακριά απ' τα κανάκια* τση, την αγάπη τση και τα φιλιά τση, τι τύχη με περίμενε; Ήκλαιγα, και φοβόμουν, κι έτρεμα σα το φύλλο. Κομμάθια** γίνηκε η καρδούλα μου. Τι θα απογινόμεν, Παναγίτσα μου; Κι ας ήταν ευλογημένη η μέρα που θα ξημερωνόταν.

»Στο νου μου ήρθε η Μαρίκα απ' τα Ανώγεια! Θρύλος είχε γεννηθεί στο όνομά τση. Όλοι στην Κίτσαμο μιλούσαν

* Χάδια.

** Κομμάτια.

για τη μοίρα της. Ήτονε δεκαπέντε χρονών όταν την επήρε με το ζόρι για ταίρι του ο Νικολής. Δεν τον ήθελε. Δεν του είχε δώσει την καρδιά της. Την έκλεψε μια μέρα από τη μάνα της και κανείς δεν την είδε ποτέ ξανά στο χωριό της. Χρόνια πολλά είχαν περάσει όταν τη βρήκαν σφαμένη στη σπηλιά μες στα Τοπόλια. Ένας τσοπάνος που είχε ανεβεί εκεί* να ξαποστάσει την είδε σε μια γωνιά μπρούμυτα πεταμένη και γύρω της, καταγής, μια λίμνη τα αίματα. Κανείς δεν έμαθε ποτέ γιατί γίνηκε το κακό, ούτε ποιος το έκανε. Κάποιοι στο χωριό είπαν ότι το κορίτσι ήτονε και γκαστρωμένο σαν πέθανε. Κάποιοι πως τη σκότωσε ο ίδιος ο Νικολής, ο άντρας της, επειδή την ήβρε κειδά, στην πέρα βρύση, να μιλεί με το δάσκαλο του χωριού. Ξένος εκείνος κι όμορφος, είχε έρθει από τα Χανιά να δουλέψει στο σχολείο. Η Μαρίκα πήγαινε κάθε πρωί στη βρύση την πετρόχτιστη που βρισκόταν εκεί, στην πλατεία του χωριού, πολύ κοντά στο σχολείο. Οι κακές γλώσσες, όμως, έλεγαν ότι πήγαινε πιο πολύ για να βλέπει τα καστανοπράσινα μάτια του δασκάλου κι όχι για να γεμίσει το σταμνί της. Κι ο Νικολής, φαίνεται, τα πίστεψε τα λόγια τους, και γίνηκε το κακό.

Έπινε ο Νικολής στον καφενέ μια τσικουνιά να ξαποστάσει πριν πάει σπίτι του, όταν ο Πετρής, το σταυραδέρφι** του, κάθισε στο τραπέζι δίπλα του.

«Φίλε, θα σου το πω γιατί βάρος θα το 'χω σαν το κρύβω».

«Γιάντα*** κάμεις έτσι και λαλείς;» έκανε ο Νικολής.

* Εκεί.

** Αδελφοποιτός.

*** Γιατί.

Δείλιασε για μια στιγμή ο Πετρήs να ξεστομίσει όσα είχε στο νου του να πει και χαμήλωσε το κεφάλι.

«Λέγε, μωρέ, ήντα σεκλέτια έχει ο νους σου μέσα του και κουβαλεί;» του είπε ο Νικολής και τον έπιασε απ' το χέρι.

«Η Μαρίκα...» έκανε εκείνος δειλά και τον κοίταξε στα μάτια.

«Ήντα, μωρέ, η Μαρίκα;»

Κοντοστάθηκε εκείνος. Πώς να πει στον καλύτερό του φίλο όλα όσα το προηγούμενο βράδυ τού είχε πει η γυναίκα του;

«Να το πεις τον βλοημένον, που την εμπιστεύεται. Φίλος σου είναι! Αν δεν του ανοίξεις εσύ τα μάθια, άντρα μου, ποιος είναι ο κατάλληλος;»

«Τι είναι πάλι;» έκανε βαριεστημένα ο Πετρήs.

Ήξερε πως το 'χε συνήθειο η γυναίκα του το κουτσομπολιό. Όλο το απόγευμα καθόταν κι έπλεκε με το βελονάκι της δίπλα στη φωτιά που έκαιγε στην πυροστιά και δε σταματούσε στιγμή να μιλά.

«Ε, να... τι να σου λέω τώρα... άσε καλύτερα!» έκανε εκείνη και συνέχισε να πλέκει τάχα αδιάφορα.

«Λέγε! Μια που άρχισες να το μιλείς, τώρα τέλειωσέ το!»

«Όχου, καημένε, κι αυτά είναι γυναικείες δουλειές», έκανε εκείνη με νάζι. «Δεν είναι λόγος να σ' τα πω, άντρα μου...» και συνέχισε τάχα να πλέκει, ενώ τα μάτια της κοιτούσαν εκείνον επάνω απ' το πλεχτό, κι αντί να μετρούν τους πόντους για την πλέξη μετρούσαν μία μία τις αντιδράσεις του.

«Πρώτα πετάς μια κουβέντα κι ύστερα την κόβεις! Μίλα μη σε καταχερίσω!» της φώναξε ο Πετρήs που είχε βαρεθεί την τακτική της γυναίκας του και ήξερε πως από λεπτό σε λεπτό όλα θα του τα ξεφούρνιζε έτσι κι αλλιώς.

«Να, εγώ... η αλήθεια είναι δεν είδα τίποτε με τα μάθια

μου – σάματις βγαίνω και καθόλου από το σπιτικό μας εγώ, άντρα μου; Πουθενά δεν πάω η δόλια. Το κονάκι μου κοιτάζω, και πάνω απ' όλα το νοικοκυριό μου και τον κύρη μου βάνω. Κι ουδέ τριγυρνώ στσι πλατείες και στσι δρόμους», είπε εκείνη όλο νόημα.

«Θα μιλήσεις το λοιπόν; Δε βγαίνεις έξω, πουθενά δεν πας, μα όλα τα ξέρεις. Μίλα!» την πρόσταξε νευριασμένα. Είχε γυρίσει απ' τις ελιές, κουρασμένος και κáθιδρος. Η σοδειά εκείνη τη χρονιά ήταν μεγάλη, οι εργάτες που είχε βάλει δούλευαν καλά, αλλά ο ίδιος έπρεπε να διαφεντεύει κοντά τους, επειδή ήθελε να τελειώσει μια ώρα αρχύτερα, να μην τον βρουν οι βαριές βροχές του χειμώνα και του χαλαστεί το λάδι. Άλλωστε, έκλεβαν πάντα στα μεροκάματα οι εργάτες κι ο Πετρήs ήθελε να είναι κοντά, να επιβλέπει. Δεν είχε καμιά όρεξη, λοιπόν, να λύσει τους γρίφους της Πυθίας. Η υπομονή του είχε εξαντληθεί κι αυτή η ευλογημένη είχε όρεξη για παιχνίδια.

Κοιτούσε τώρα τη γυναίκα του κατάματα, περιμένοντας επιτέλους να ακούσει αυτό που, έτσι κι αλλιώς, θα του έλεγε, ακόμη κι αν εκείνος της το απαγόρευε. Είχε μαζέψει τα μακριά, γκριζα της μαλλιά σε δυο κοτσίδες, κι αυτές με τη σειρά τους ένα γύρο πάνω από το σβέρο της. Φορούσε μια ρόμπα κι από πάνω την άσπρη της ποδιά. Καθόταν στην καρέκλα της κι έπλεκε, απαράλλαχτα όπως κάθε τέτοια ώρα, τις δαντέλες και τα προικιά για τις θυγατέρες που ακόμη ονειρευόταν πως μια μέρα θα αποκτούσε.

Παντρεμένοι πάνω από δέκα χρόνια, κι όμως ο μεγαλόδυναμος δεν έλεγε να τους χαρίσει ένα παιδί, μπας και γλιτώσει κι εκείνος από το θλιβερό καθήκον να κοιμάται μαζί της. Ποτέ του δεν την είχε αγαπήσει. Προξενιό ήταν ο γάμος του μαζί της. Προξενιό από εκείνα που κανονίζουν οι προί-

κες και τα λιοχώραφα, κι όχι η αγάπη και ο έρωτας. Σχεδόν επτά χρόνια μεγαλύτερή του, χοντρή και άσχημη, με μια μεγάλη ελιά πάνω στη μύτη, που έβλεπε εκείνος κάθε φορά που πλάγιαζε μαζί της κι ανατρίχιαζε.

Ποτέ της δεν είχε συμπαθήσει τη Μαρίκα του Νικολή. Είκοσι δύο χρονών εκείνη, λυγερόκορμη, με δυο μάτια μεγάλα σαν θάλασσα αδίστακτη, να ρίξει η ψυχή σου παραγάδι, είχε καταφέρει να αγαπήσει τελικά τον άντρα της, παρότι τα είκοσι χρόνια που την περνούσε. Του 'χε κιόλας χαρίσει τρεις γιους κι οι φήμες την ήθελαν και πάλι γκαστρομένη. Όλοι στο χωριό μακάριζαν τον Νικολή που την είχε κλέψει και την είχε φέρει στον τόπο τους. Ήταν απλή και καταδεκτική με όλους. Ένα εφηβικό χαμόγελο σκορπούσε η ψυχή της κάθε φορά που καλημέριζε κάποιον και τα νιάτα της ακτινοβολούσαν τη φρεσκάδα τους σαν έσκυβε στη βρύση να γεμίσει το μεγάλο, πήλινο σταμνί της.

«Να, εκεί στη βρύση που πάει το Μαρικάκι... του Νικολή το Μαρικάκι, λέω...» είπε εκείνη κι έκανε τάχα πως μάζευε έναν πόντο που της είχε φύγει.

«Άσε τα μισόλογα και πες ήντα θες να πεις», έκανε ο Πετρής, φανερά πια θυμωμένος.

«Να, εκεί που πάει να φέρει το νερό... λένε οι άλλες... όχι εγώ, άντρα μου, ότι εκεί κάθε μεσημέρι πάει κι ο δάσκαλος να πει... για να την απαντήσει ο δόλιος που καίγεται για εκείνη... μα μη βάνει κακό ο νους σου, όμως, άντρα μου...» είπε εκείνη όλο νάζι και συνέχισε να πλέκει. Φίδι που έκρυβε στον κόρφο της, η ζήλια είχε αρχίσει κιόλας να σέρνεται ολόγυρα, σκορπίζοντας σαν δηλητήριο τις πρώτες αμφιβολίες.

«Και ποιες είναι οι άλλες που τα λένε αυτά, γυναίκα;» τη ρώτησε. Είχε αφήσει ήδη το κουτάλι που έτρωγε τη σούπα του εκείνος και περιμένε να ακούσει και τη συνέχεια.

«Η Παπαδιά, κι η Αρτεμισία του Μανούσου του Σηφάκη, κι η Χαρίκλεια του Νικολιού, κι η Τιτίνα του Χάρχαλη. Εγώ, άντρα μου, σ' το ξαναλέω, τίποτε δεν είδα, μάθια μου, φωτιά να πέσει να με κάψει, κι είναι μεγάλη αμαρτία να τα λέω αυτά... μα άντρας μου είσαι... κύρης μου... σα δεν τα πω σ' εσένα, σε ποιον ν' ανοίξω κι εγώ το στόμα μου; Μην τα πιστεύεις, όμως, λόγια θα είναι του χωριού, λόγια και των κυράδων και τίποτις άλλο», είπε και συνέχισε να πλέκει τη δαντέλα της.

Έπιασε εκείνος το ποτήρι με την τσικουδιά και μονορούφι την κατέβασε. Ύστερα σηκώθηκε με μια απότομη κίνηση, έπιασε το πανωφόρι του και βγήκε έξω, χωρίς ούτε μια λέξη να πει.

Λάμια που έτρωγε τα σωθικά της, η ζήλια ακόνιζε τώρα τα νύχια της όλο ευχαρίστηση. Είχε δει εκείνη στα μάτια του άντρα της τον τρυφερό πόθο που φλόγιζε την καρδιά του για τη γυναίκα του φίλου του. Πόθο που με τίποτε δε θα τον εκμυστηρευόταν σε κανέναν – πόσο μάλλον σ' εκείνη και στον καλύτερό του φίλο, τον Νικολή.

«Η γκίόσα!» έλεγε και ξανάλεγε στις υπόλοιπες του χωριού. «Ήρθε στο χωριό μας κι όλα τα σερνικά απ' τη φούστα της κρέμονται! Να πω πως είναι κι όμορφη! Σιγά! Δυο μάτια ξεπλυμένα, αδύνατη κι άσχημη... Παναίτσα μου! Θα σ' την εκάμω εγώ να τρέχει και να μη φτάνει τη λεγάμενη, που άλλο δεν ξέρει παρά να γεννοβολάει παιδιά σαν την κουνέλα!»

Τα γύρισε στο νου του ο Πετρής και κοίταζε τον Νικολή συλλογισμένος.

«Ήντα, μωρέ, η Μαρίκα;» ρώτησε πάλι ο Νικολής και γυάλισε το μάτι του.

«Να, φήμες λένε πως όλη την ώρα σεργιανάει στη βρύση με το δάσκαλο. Διαόλου κάλτσα λένε πως είναι. Συμπάθα με όμως, σύντεκνε, κι άλλο δε θα σου πω».

«Πάντα τη ζήλευε τη Μαρίκα ο Νικολής. Θες η διαφορά ηλικίας, θες τα νιάτα της που όλοι ζήλευαν στο χωριό, θες που την έκλεψε ένα βράδυ σαν κοιμόταν στο σπíti της, πίστευε πως η αγάπη που του έδειχνε μόνο αληθινή δεν ήταν. Ακόμη και σαν του χάρισε τρία παιδιά, ακόμη κι όταν το σώμα της αναπρίχιαζε τα βράδια σε κάθε του άγγιγμα, εκείνος μέσα του είχε πάντα το φόβο ότι όλα ήταν καμώματα, για να του ρίχνει στάχτη στα μάτια. Καμώματα για να μην καταλάβει εκείνος ποτέ τη σιχαισιά που ένιωθε για τον άντρα της που, κοριτσάκι ακόμη, στα δεκαπέντε, την είχε κλέψει από τη μάνα της. Κι είχε σεβντά μεγάλο στην καρδιά ο Νικολής για τη γυναίκα του, μαράζωνε από αγάπη ακόμη και τη στιγμή που χορτάτος πια σηκωνόταν από το κρεβάτι τους.

«Ήντα άλλο κατέεις το να μου το πεις. Ό,τι είναι να πεις τώρα μολόγησέ το!» έκανε θυμωμένος ο Νικολής. «Ήντα άλλο ξέρεις;»

Λίγο η τσικουδιά, λίγο η ζήλια που φούντωνε από καιρό στο στήθος του Πετρή για τη γυναίκα του φίλου του, λίγο η ανάγκη να κόψει τα φτερά της λεγάμενης που λίγες μέρες πριν τον είχε περιφρονήσει, εκεί δίπλα στην εκκλησιά, λύθηκε η γλώσσα κι είπε λόγια αλόγιαστα.

«Να, μωρέ Νικολή... δεν ήθελα να σου το πω, αλλά τσι προάλλες, στο μνημόσυνο της Σταύραινας, την είδα να κάθεται στην πεζούλα και να μιλεί με το δάσκαλο για πολλή ώρα. Της κρατούσε το χέρι εκείνος μάλιστα και μεμιάς, μόλις με είδαν, το άφησε κι έκανε να κινηθεί. Έχει βουίξει το χωριό, ρε Νικολή, κι εγώ φίλος σου είμαι, αδερφός λέγε καλύτερα, και δεν μπορώ να ακούω τα τόσα λόγια...»

«Ποια λόγια;» θέλησε να μάθει ο Νικολής, θολωμένος κιόλας απ' την τσικουδιά κι από τη ζήλια του· και κατέβασε μονορούφι άλλο ένα ποτηράκι.

«Άσε, καλύτερα να μη σου πω!»

«Λέγε, πανάθεμά σε!» είπε εκείνος και του άρπαξε το χέρι απ' το καρπό, καθώς έκανε να πιάσει το μπουκάλι με την τσιγκουδιά, για να γεμίσει άλλη μια φορά το ποτήρι του. «Λέγε, γιατί, σ' το υπογράφω, άλλη μέρα δε θα σου ξημερώσει!»

«Ρε Νικολή, όλοι στο χωριό λένε πως δεν είσαι ικανός ούτε τη γυναίκα σου να κάνεις ζάφτι· πως αυτή γυρίζει όλο το πρωί, ενώ εσύ δουλεύεις στα χωράφια, και χαριεντίζεται με τον ένα και τον άλλο. Ήντα την ήθελες κι εσύ, καημένε, και την επήρες από τη μάνα τση να μας τη φέρεις επαέ; Διαόλου θηλυκό είναι, σου λέω... Ξένη στο χωριό μας, άλλο το αίμα τση, με εμάς και τσι κυράδες μας δε δένει, κανείς δεν τη θέλει, λες και—»

Δε χρειάστηκε να αποσώσει την κουβέντα του ο Πετρός κι ο Νικολής είχε κιόλας σηκωθεί από το τραπέζι. Φόρεσε την τραγιάσκα του και βγήκε στα γρήγορα έξω. Στο μυαλό του τα λόγια του φίλου του είχαν γίνει μια πεινασμένη θύελλα που στροβιλιζόταν. Μαζί και η μορφή της, να του χαμογελά δειλά κάθε βράδυ, πλάι στο φως του καντηλιού, σαν χτένιζε τα μακριά, μαύρα της μαλλιά λίγο πριν πέσει στο κρεβάτι μαζί του.

Για μια στιγμή το μυαλό του αρνήθηκε να δεχτεί τα λόγια που είχε μόλις πριν από λίγο ακούσει. Σβήστηκαν όλα βουλιάζοντας μέσα στο χαμόγελό της. Έφτασε η εικόνα της βαθιά χαραγμένη μέσα στην ψυχή του, να κοιμάται γυμνή επάνω στο κρεβάτι τους, χορτασμένη την αγκαλιά του όλο το προηγούμενο βράδυ, και τον ζάλισε· κι ύστερα του θύμισε πόσο πολύ την αγαπούσε για να καταφέρει να της κάνει κακό. Λόγια του κόσμου και των κυράδων στο χωριό, τι περιμένεις;

Όμως, γρήγορα θυμήθηκε τις προάλλες που είχαν πάει μαζί στο μνημόσυνο. Την είχε δει για μια στιγμή να επιστρέ-

φει μέσα στην εκκλησία αναψοκοκκινισμένη. Ούτε που την είχε πάρει είδηση πότε είχε βγει. «Πού ήσουν;» της ψιθύρισε αγριεμένος, σαν πέρασε από μπροστά του να πάει να σταθεί δίπλα, με τις γυναίκες. «Δεν ένιωθα καλά, Νικολή μου. Μια ζάλη μου ήρθε ξαφνική και βγήκα δυο λεπτά να πάρω λίγο φρέσκο αέρα». Δεν του είπε, όμως, πως για άλλη μια φορά ένιωθε τα σημάδια μιας εγκυμοσύνης που δειλά δειλά ξεκινούσε, πως η ορθοστασία τόσης ώρας, και οι μυρωδιές από το λιβάνι που κάθε τόσο γενναιόδωρα σκόρπιζε ο παπάς μέσα στον στενό χώρο του μικρού ναού, σε συνδυασμό με την πρωινή ώρα, είχαν κάνει τις αναγούλες να γυρίζουν, σαν μύλος στο αγιάζι, το στομάχι της. Ήθελε να του κάνει έκπληξη. Θα του το 'λεγε λίγες μέρες αργότερα, στα γενέθλιά του, σαν θα γύριζε αργά στο σπίτι εκείνος και τα μικρά παιδιά θα ήταν ήδη στα κρεβάτια τους. Μόλις την προηγούμενη μέρα είχε σιγουρευτεί, άλλωστε. Τα σημάδια δεν την ξεγελούσαν· ήταν η τέταρτη φορά, και πάντα εκείνη το ήξερε πολύ πριν της το επιβεβαιώσει η μαμή του χωριού.

Τώρα πια είχε την ελπίδα πως ο Θεός θα της χάριζε μια κόρη. Τρεις γιους είχε κιόλας στα είκοσι δύο της. Ο άντρας της δε θα είχε παράπονο κανένα. Τώρα ένα κοριτσάκι ερχόταν στα όνειρά της, ένα κοριτσάκι όμοιο με την κούκλα που μικρή είχε στο δωμάτιο της, εκείνη με τα ροζ, μεταξωτά φιογκάκια που της είχε φτιάξει η μάνα της με πανιά, να την έχει συντροφιά τα βράδια στο κρεβάτι της. Την κούκλα που είχε ξεχάσει στο δωμάτιό της και δεν είχε ξαναδεί ποτέ από εκείνο το βράδυ που την πήρε με τη βία από το σπίτι και την αγκαλιά της μάνας της ο Νικολής, για να την κάνει γυναίκα του.

«Είστε καλά;» τη ρώτησε ο δάσκαλος, που εκείνη την ώρα μόλις είχε φτάσει στην εκκλησία για την καθιερωμένη λειτουρ-

γία, σαν την είδε να βγαίνει κατάχλωμη, έτοιμη να σωριαστεί στην αυλή, δίπλα στο σήμαντρο.

«Ευχαριστώ, μια ξάλη θαρρώ...» είπε και προσπάθησε να κάτσει στην πεζούλα. Ο δάσκαλος την πλησίασε, της έπιασε το χέρι, τη βοήθησε να καθίσει και κάθισε κι εκείνος δίπλα της.

«Είστε χλωμή, άσπρη σαν το πανί. Θέλετε λίγο νερό; Ο άντρας σας; Να φωνάξω τον άντρα σας;»

«Όχι ευχαριστώ, δεν είναι τίποτε, θα μου περάσει!» είπε η Μαρίκα κι έκανε να σηκωθεί. Ένιωθε ήδη λίγο καλύτερα, και δεν ήθελε να τον ανησυχήσει. Ούτε που πρόσεξε τον Πετρή, τον καλύτερο φίλο του άντρα της, που εκείνη την ώρα ερχόταν μαζί με τη γυναίκα του στην εκκλησία, αργοπορημένος για το μνημόσυνο.

Ο Νικολής έφερε στο νου του πάλι τη σκηνή. Την είχε δει να μπαίνει μέσα βιαστική και, μια στιγμή μετά, ξοπίσω της είχε μπει κι ο δάσκαλος. Το θυμόταν πολύ καλά, επειδή ο αχρείος είχε σταθεί ακριβώς δίπλα του και βγάζοντας το καπέλο του τον είχε χαιρετήσει.

Τίποτε δεν είχε βάνει με το νου του τότε ο Νικολής. Τίποτε απολύτως. Απ' τα Χανιά ο δάσκαλος, πάντα έδειχνε τόσο διαφορετικός με τους καλούς του τρόπους. Ένα παιδαρέλι ήταν, πού να σκεφτεί ότι κάτι έτρεχε με τη Μαρίκα του;

«Ο άτιμος!» είπε μέσ' απ' τα δόντια του ο Νικολής. «Θα μου το πληρώσει!»

Είναι καμιά φορά που όλα τα αγρίμια πέφτουν επάνω στην ψυχή και την ξεσκίζουν. Και ο Νικολής ένιωθε κιόλας τα νύχια τους χωμένα βαθιά μέσα στη δική του. Περπατούσε σκυφτός κι αμίλητος. Είχε κρύψει το πρόσωπό του μέσα στο πανωφόρι του και μέσα στη τσέπη της βράκας του τα χέρια, παγωμένα κι αυτά από τα πρώτα χειμωνιάτικα κρύα και την ταραχή του.

Σίφουνας όρμησε μες στο σπίτι ο Νικολής.

«Ήρθες άντρα μου;» άκουσε τη φωνή της από την κουζίνα. Ήταν μεσημέρι και τα παιδιά ήταν στο κρεβάτι τους. Δεν είχαν προλάβει ακόμη να κοιμηθούν κι έτσι, ακούγοντας τον πατέρα να μπαίνει μέσα στο σπίτι, ανασηκώθηκαν και περίμεναν να τα πλησιάσει για να τα χαιρετήσει μέσα στα κρεβάτια τους.

Την πλησίασε από πίσω τη στιγμή που έσκυβε πάνω από το μαγκάλι να ανακατέψει τα κάρβουνα. Την άρπαξε δίχως καμιά κουβέντα και την έσπρωξε επάνω στο στήθος του, κλείνοντας της το στόμα με το ένα του χέρι, και με το άλλο σημάδεψε το αγαπημένο σώμα. Δεν πρόλαβε να του μιλήσει εκείνη· άχνα δεν έβγαλε. «Πες μου πως δεν είναι αλήθεια! Άτιμη!» ούρλιαξε εκείνος· και κρατώντας την πάνω στο σώμα του σφιχτά έχωσε τη λάμα βαθιά, ολόγισα μέσα στο σώμα της, χωρίς να περιμένει να πάρει απάντηση.

Μια μαχαιριά κατευθείαν στην καρδιά, και το αίμα της Μαρίκας του, λάβα καυτή, ζέστανε ξαφνικά τα παγωμένα του δάχτυλα. Ούτε κι ο ίδιος κατάλαβε τότε πώς έγινε το κακό. Η ζήλια, φίδι μουλωχτό, τον είχε τυλίξει και παρέλυσε το νου του. Το μόνο που θυμόταν πάντα, μέχρι τα βαθιά του τα γεράματα, ήταν πως περπατούσε σκοτεινός και σκυφτός και πήγαινε να τη βρει. Τίποτε άλλο απ' όσα φοβερά έκανε αυτός, κι απ' όσα τρομερά έζησε εκείνη δεν κατόρθωσε να περάσει ως μνήμη στη συνείδησή του. Ούτε τα μάτια της που τον παρακαλούσαν, ούτε τα παιδιά του που, κοκαλωμένα κι αυτά, έβλεπαν τον πατέρα τους, παραλογισμένο σαν άγριο ζώο, να κατασπαράζει τη μάνα τους. Τίποτε... Όλα τα είχε σβήσει ο θολωμένος νους, σαν να μην έγιναν ποτέ. Σαν χέρια υπνωτισμένου, τα παγωμένα του δάχτυλα έπιασαν το μαχαίρι από την κοκάλινη λαβή και το τράβηξαν από την ξύλινη θήκη. Η

λάμα έλαμψε καθώς την τράβηξε – δώρο δικό της από το πανηγύρι της Παναγίας τον περασμένο Αύγουστο. «Να το 'χεις πάντα στο ζωνάρι σου, να με θυμάσαι σαν το χαϊδεύεις», του είχε πει, καθώς εκείνος διάβαζε τη χαραγμένη μαντινάδα επάνω στην ατσάλινη λάμα που γυάλιζε.

*Και να μαχαιρωθεί η καρδιά, το αίμα που θα χύσει
κάθε σταγόνα θα γενεί καρδιά, να σ' αγαπήσει.*

Λένε πως η απελπισία έχει κόκκινο, κατακόκκινο της φωτιάς χρώμα· και πως η ζωή παίρνει να καίγεται κάθε φορά που εκείνη βάζει φωτιά σ' ένα χαμένο όνειρο. Έτσι κι η ζωή του Νικολή, από εκείνη τη στιγμή και μετά, έγινε στάχτη κι αποκαΐδια. Μάταια προσπάθησε να βάλει σε μια τάξη το μυαλό του. Ο νους του, ένας ατίθασος αλήτης, πάντα ξεστράτιζε σε άλλα μονοπάτια. Στα μονοπάτια εκείνα που βάδιζε όσο ζούσε η Μαρίκα, με συντροφιά τα μάτια της και το γάργαρο γέλιο της. Έμεινε κλεισμένος μέσα σε μια κόκκινη θάλασσα, αυτή που πλημμύρισε ξαφνικά τα χέρια του, κι απόμεινε να κολυμπά στον δικό του ωκεανό, για να σωθεί ή να σβήσει μέσα στα νερά του. Γυάλισε ο σπαραγμός πάνω στην ατσάλινη, αιχμηρή επιφάνεια κι ο νους του χάθηκε για πάντα μέσα σε κείνη τη βαθιά, κατακόκκινη θάλασσα, που είχε χύσει τα κύματά της πάνω στα δυο του χέρια!

Κανείς δεν έμαθε ποτέ πώς βρέθηκε το σφαγμένο σώμα της Μαρίκας επάνω στη σπηλιά. Ούτε τι απέγινε ο δάσκαλος, που από εκείνη τη στιγμή και μετά δεν τον είδε κανείς σε ολόκληρη την Κρήτη. Κάποιοι στο χωριό έλεγαν πως είχε χαθεί, επειδή αυτός είχε κάνει το κακό, τυφλωμένος από τη ζήλια του για τη Μαρίκα, που δεν ήθελε να αφήσει τα παιδιά της και να τον ακολουθήσει στην πρωτεύουσα. Όσο κι

αν προσπάθησαν να πάρουν μια κουβέντα από τον Νικολή, κανείς δεν τα κατάφερε, αφού από τη στιγμή εκείνη και μετά αυτός κλείστηκε σε έναν δικό του κόσμο και σταμάτησε να μιλά. Όλοι πίστεψαν ότι είχε σαλέψει ο νους του από τον πόνο. Θρηνούσε για το χαμό της γυναίκας του. Κανείς δεν τόλμησε να πει ποτέ ότι εκείνος θα μπορούσε να έχει κάνει το φονικό. Ούτε κατάλαβαν οι χωριανοί γιατί οι μόνες κουβέντες που έβγαζε με έναν ακατάληπτο τρόπο από το στόμα του ήταν εκείνη η μαντινάδα η χαραγμένη επάνω στο μαχαίρι που η Μαρία του 'χε χαρίσει.

*Και να μαχαιρωθεί η καρδιά, το αίμα που θα χύσει
κάθε σταγόνα θα γενεί καρδιά, να σ' αγαπήσει.*

Οι άλλες γυναίκες του χωριού ανέλαβαν να κάνουν την κηδεία της άτυχης γειτονοπούλας τους. Έπειτα από μέρες ο παπάς έστειλε τα παιδιά στη μάνα της Μαρίας στο Σφαγκοπηγάδι. Έκτοτε, κανείς δεν έμαθε ποτέ ξανά νέα τους.

Αναστέναξε η Μαρία και χάιδεψε το κορίτσι που την άκουγε συνεπαρμένο.

«Μα εγώ κείνο το βράδυ αυτά σκεφτόμουν κι έτρεμα, Κατινάκι μου. Λες να 'χα κι εγώ με τη σειρά μου την ίδια μοίρα με τη Μαρία; Ξένη κι εγώ σε ένα άγνωστο χωριό, μακριά απ' τους δικούς μου; “Αχ μάνα μου, πότε θα σε ξαναδώ!” βαρυγκομούσα κι έκλαιγα με μαύρο δάκρυ.

»Το ξημέρωμα μας βρήκε εδώ, στο Αρμενοχώρι. Είχαμε φτάσει. Ο Σήφης, ο αδερφός του πατέρα σου, που τόση ώρα με κρατούσε σφιχτά στα χέρια του μην πέσω, μ' άφησε προσεχτικά και κατέβηκε από το άλογο. “Μη σκιάζεσαι”, μου είπε

και με κοίταξε ολόγισια στα μάτια. Λεβεντιά κρητική άκουσα στα λόγια του κι άρχισα σιγά σιγά να μη φοβάμαι τόσο. Ήταν, άλλωστε, κι αυτός ένα αμούστακο αγόρι· μόνο κακό δε θα 'χε με το νου του. “Όμορφη είσαι!” μου είπε πάλι. Χάιδεψε το κεφάλι του αλόγου που ακόμα χλιμίντριζε, ευχαριστημένο και ξεστό από τη νυχτερινή βόλτα. Ύστερα μου έδωσε το χέρι του και κατέβηκα απ' τη σέλα. Τα πόδια μου έτρεμαν γυμνά κάτω απ' το νυχτικό μου. Έβλεπα τα άστρα εκεί πα στον ουρανό, που με θωρούσαν λυπημένα, και νόμιζα πως έβλεπα τα δάκρυα της μάνας μου μέσα στη λάμψη τους. Κι όταν τα πρώτα χρώματα της αυγής τα 'σβησαν από τα μάτια μου πήγα ν' αποθάνω.

»Σε λίγο έφτασαν καβαλάρηδες τα υπόλοιπα αδέρφια του Σήφη, κι ανάμεσά τους ο πατέρας σου, ο Κωσταντής, που μέχρι εκείνη την ώρα δεν τον είχα δει καθόλου. Κατέβηκαν από τ' άλογα και με πλησίασαν. Έτρεμα ολόκληρη, αλλά ορκίστηκα εκείνη τη στιγμή πως δε θα αφήσω να το καταλάβει κανενός τους.

»“Ακολουθά με και μη φοβάσαι τίποτε!” έκανε ο Σήφης.

»Κι εγώ σήκωσα ψηλά το κεφάλι και περπάτησα από πίσω του. Πού το βρήκα, μαθές, τόσο θάρρος, ποτέ δεν το κατάλαβα, Κατινάκι μου. Μα έβανα με το νου μου πως, αν η μοίρα μου είχε ορίσει αυτή την αρπαγή, εγώ θα την αντιμετώπιζα με ολόρθο το κεφάλι. Τη χάρη δε θα την έκανα σε κανέναν, και πιότερο στο φόβο, που με κρατούσε κιόλας σφιχτά από το χέρι. Όχι, Κατινάκι μου! Δε θα τους άφηνα να χαρούν πως κατατρόμαξαν την κόρη του Μαζοκοπάκη, κι ας έτρεμε σαν το κερί το φυλλοκάρδι μου.

»Άνοιξε την πόρτα ο Σήφης και μπήκε πρώτος μέσα· πίσω του εγώ και μετά από μένα τ' αδέρφια του κι οι φίλοι του, εκείνοι που όλοι μαζί είχαν κάνει την αποκοτιά παντιέρα και με είχαν αρπάξει από τη μάνας μου την αγκαλιά.

»Καθισμένοι στο τραπέζι, οι γονείς τους μόλις με είδαν τρώμαξαν! “Ήντα κάματε, μωρέ; Χαμένα σκυλιά, με ρεζιλέψατε!” φώναξε ο πατέρας τους οργισμένος και πετάχτηκε ολόρθος. Η μάνα τους κι οι αδερφές τους σηκώθηκαν αμέσως και στάθηκαν δίπλα μου. Με κοίταζαν από πάνω ως κάτω κι ύστερα η μάνα έβγαλε το σάλι απ’ τους ώμους της και μου το πέρασε στην πλάτη, να με ξεστάνει. Κι ευτυχώς, Κατινιώ μου, γιατί απ’ το φόβο και την παγωνιά έτρεμα ολόκορημη.

»“Ξέρετε, μωρέ, ότι θα γίνει ματοκύλισμα στο χωριό, σαν έρθουν εδώ οι δικοί τση να τηνε ζητήσουν πίσω; Τι θα του πω, μωρέ, του πατέρα τση, πως οι παλικαράδες οι δικοί μου ήτونه που του τηνε κλέψανε;”

»Δεν πρόλαβε να απαντήσει κανείς, γιατί απέξω από το σπίτι ακούστηκαν κιόλας ποδοβολητά αλόγων και μια δυνατή φωνή έσπασε τη σιωπή.

»“Κουτσουρέλη, δεν έρχομαι για εχθρός σου, την κόρη μου πίσω θέλω την, κι αμέσως! Πες της να βγει να τηνε πάρω κι ό,τι έγινε συχωρεμένο θα ’ναι!”

»“Κάμε να τηνε πάρεις μόνος σου επαέ αν σου βαστάει!” έκαμε ο Κωσταντής κι άρπαξε το τουφέκι του παππού του που ήταν κρεμασμένο στον τοίχο.

»Κόντεψα να λιγοθυμήσω! Κι αν πράγματι γινόταν φονικό; Αν σφάζαν τον πατέρα μου ή και τ’ αδέρφια μου για τα γινάτια τση καρδιάς, κι ήμουν εγώ η αιτία; Πώς θα ζούσα μετά απ’ αυτό; Παναϊτσα μου, βάνε το χέρι σου!

»“Ένα βήμα και σ’ την άναψα εγώ!” έκανε ο πατέρας του κι άρπαξε με τη χερούκλα του την κάννη του όπλου. “Τ’ ακούεις, μαύρο όρνιο του σατανά; Ένα ζάλο* μόνο ακόμα!” Ύστερα

* Βήμα.

γύρισε προς το μέρος μου και με περισσή τρυφερότητα στη φωνή μου είπε: “Κυρά μου, ένας σου λόγος μόνο αρκεί να μη σκοτωθούν απόψε άδικα τα κοπέλια μου, μα και τα αδέρφια σου που απόξω περιμένουν! Να σε δώκω πίσω είναι μεγάλη αποκοτιά, θ’ ανάψει για τα καλά η βεντέτα... τα ξέρεις τα γραμμένα μας. Κάνε καταπώς κρίνεις εσύ, κυρά μου”».

«Και τι έκανες εσύ, καλέ μάνα;» ρώτησε η μικρή, που η ιστορία που άκουγε την είχε συνεπάρει.

«Τι μπορούσα να κάνω κι εγώ, παιδάκι μου; Έκανα αυτό που έπρεπε να κάμω. Γιατί άγραφος νόμος ήτανε στο νησί η θέληση της κοπελιάς, έστω κι αν ήταν παιδί ακόμη. Αν ήθελε να αποτρέψει το κακό που από λεπτό σε λεπτό θα ξεσπούσε, παρασύροντας σε αιματοκύλισμα δύο ολόκληρα χωριά και σε βεντέτα αιώνια τσι δύο οικογένειες, μπορούσε να βγει η ίδια και μπροστά στην οικογένειά της που είχε έρθει να τηνε πάρει πίσω να ζητούσε να την αφήσουν εκεί, αφού έτσι ήταν η δική της πεθυμιά. Αν, πάλι, δεν ήθελε, ελεύθερη ήταν να ανοίξει την πόρτα και να βγει έξω. Αυτό, όμως, θα σήμαινε εκδίκηση από τη μεριά τση οικογένειάς τση κι αίμα θα ’βαφε τα στήθια των νέων που είχαν πάρει μέρος στην αρπαγή της. Αίμα που θα ’βαφε τα χέρια κάθε νιου άδικα και χωρίς λόγο, και που θα γινόταν ποτάμι που θα κυλούσε για χρόνια ανάμεσο στις δυο φαμίλιες του τόπου μας και θα ’βανε τσι μάνες να γεννούν κοπέλια για να τα κλάψουν μια μέρα ξαφνικά, χωρίς καμιά αιτία.

»Αυτά έβανα με το νου μου και πήρα την απόφασή μου. Μα ούτε κι εγώ δεν ξέρω πώς βρήκα το κουράγιο, Κατινάκι μου, κι άνοιξα το παράθυρο και κοίταξα έξω στα μάθια τον πατέρα μου και φώναξα: “Πατέρα μου, εδώ με όρισε η μοίρα μου, εδώ θέλω να μείνω. Παρά να σκοτωθούν τόσα παλικάρια για χάρη μου, εδώ θα μείνω. Σύρε και πες στη μάνα

μου να μου στείλει τα προικιά μου και τα ρούχα μου κι όλα τ' απανωπροούκια*· και σαν τα φέρεις, έλα να πεις μια τσικουδιά μαζί μας για τα καλωσορίσματα τση τύχης μου”.

»Ύστερα, σαν έκλεισα το παράθυρο, έβαλα τα κλάματα. Κλάμα που δεν το βάνει ο νους σου, κόρη μου. Μόνο σαν όνειρο θυμάμαι μετά τη φωνή της γυναίκας που λίγα χρόνια αργότερα θα γινόταν πεθερά μου να λέει στον πατέρα μου: “Συμπέθερε, με το καλό να είναι των παιδιών μας η χαρά, μα ξέρε το καλά πως, μέχρι να μεγαλώσει και να οριστούν τα στέφανα, χέρι αντρικό δεν πρόκειται να αγγίξει το κορίτσι σου! Μαζί μου θα ’ναι ολημερίς, ίδια όπως οι κόρες μου, δική μου θυγατέρα να τηνε λογαριάζεις τώρα· και σαν έρθει η ώρα τση να την παντρέσω, θα σε φωνάξω για τα συμπεθεριά. Και πες στη μάνα τση να μη φοβάται. Μάνα τση θα παραστέκομαι εγώ, και πρώτη εγώ θα κόψω το χέρι που θα αποκοτέψει** να την αγγίξει!”

»Δεν άκουσα καμιά απόκριση από τη δική μου φαμελιά, μόνο μια μπαλωθιά, σημάδι πως έτσι θα γίνονταν τα πράγματα· κι ύστερα το γρήγορο καλπασμό του Ρωτόκριτου, του αλόγου μας, που εγώ κι η μάνα μου έτσι είχαμε βαφτίσει.

»Κι έτσι έγιναν τα πράγματα, Κατινιώ μου. Δυο ολόκληρα χρόνια πέρασαν μέχρι να γίνει ο γάμος. Δυο χρόνια μέχρι να μου ’ρθουνε τα έμμηνα και να μπορέσω να στεφανωθώ. Μέχρι τότε έμενα με την κυρα-Μανόλαινα. Μόλις είδε εκείνη τα πρώτα αίματα όρισε το γάμο. Αυτή μ’ έμαθε το νοικοκυριό, αυτή το βελονάκι, το κοφτό και τη δαντέλα, αυτή πώς να φροντίζω την κατσίκα μας και να πηξω το γάλα για τυρί· να φυτεύω βιόλες, δυοσμαράκια και βασιλικό κι όλων των ει-

* Πρόσθετη προίκα.

** Τολμήσει.

δών τα μυρωδικά στην αυλή μας· αυτή να φτιάνω το πιλάφι· αυτή όλα. Δυο χρόνια, ώσπου να μεστώσει το κορμί μου και να μπορώ να κάνω τα παιδιά μου, καταπώς έλεγε η πεθερά μου. Μάνα δεύτερη μου στάθηκε, πραγματική. Μ' αγκάλιασε από την πρώτη τη στιγμή κι όμοια σαν τσι κόρες τση με είχε. Και σαν ορίστηκε η μέρα του γάμου, εκείνη κάλεσε τους δικούς μου, όπως το είχε υποσχεθεί.

»Μόνο που η μάνα μου δεν ήρθε. Δεν υπήρχε πια. Λίγους μήνες μετά το δικό μου το φευγιό, έφυγε εκείνη απ' τη στενωχώρια της. Άδειασε η αγκαλιά τση από τα χάδια που μάξιευε για μένα, έχασε το κανακεμένο τση και στέρεψε η ψυχούλα τση. Σταμάτησε να τρώγει, η δόλια, κι έπαψε να κοιμάται τα βράδια. Μια σκιά του εαυτού τση γίνηκε και κανένα γιατρικό δεν ήταν μπορετό να τη συνεφέρει. Έφυγε μια νύχτα στον ύπνο. Κρατούσε στα χέρια τση την κούκλα μου, αυτή με τα ροζ, μεταξωτά φιογκάκια στο πάνινο κεφαλάκι τση, κι ήταν σαν να κοιμόταν.

»Ποτέ νύφη δεν είχε τόσο μαύρη καρδιά στο γάμο τση όσο την είχα εγώ. Μου 'λειπε η μάνα μου, τα χάδια τση, τα φιλιά κι οι ευχές τση. Κι έκλαιγα στα κρυφά, να μη με δει η πεθερά μου και θυμώσει. Όλα αυτά τα χρόνια νόμιζα πως είχα πράξει το σωστό. Το κρίμα θα ήταν βαρύ αν τόσα κοπέλια σκοτώνονταν για χάρη μου. Μα είχα θυσιάσει τη μάνα μου, χωρίς καλά καλά να το ξέρω, και το βάρος ήταν πολύ μεγάλο».

»Και δεν τον ήθελες, καλέ μάνα, το γάμο αυτόν εσύ να γίνεις;» ρώτησε η Κατίνα.

»Αχ, κόρη μου! Η μοίρα μου ήταν ετούτη, και την αποδέχτηκα. Γιατί, να το βάνεις καλά στο νου σου, Κατινιώ μου, η μοίρα του κοριτσιού είναι ο γάμος. Να βρει ένα σύντροφο δικό της να τονε κάμει ταίρι της, ν' ανοίξουν μαζί το σπιτικό τσι. Καλός, κακός, αυτός είναι ο κύρης της, το ριζικό της.

Κι άμα τον χάσει, μάθια μου, βάρος εγίνεται σ' όλους τσι άλλους. Κανείς σιμά του δεν τη θέλει. Ύστερα απ' αυτόν, το θηλυκό τίποτις δεν είναι, κόρη μου, άκου με κι εμέ. Τίποτις».

Η Κατίνα την κοιτούσε μέσα στα μάτια. Της άρεσε να ακούει τη μάνα να της μιλά σαν να ήταν μεγάλη γυναίκα κι εκείνη.

«Κι άμα, καλέ μάνα, καλός δεν είναι;» ρώτησε.

«Ευχή και κατάρρα, κόρη μου, σου δίνω. Όποιος και να είναι το ριζικό σου, αυτός μια και για πάντα είναι. Αυτός κυρά του θα σε κάμει, να τον τιμήσεις και να τον σέβεσαι. Αυτός θα σου δώσει τ' όνομά του. Ποτέ να μην αντιμιλείς, μα κείνος γινάτια θα 'χει σαν τον θωρείς να βαρυγκομεί. Οι άντρες, κόρη μου, για χόρταση δεν είναι. Ό,τι σου πει ο κύρης σου αυτό πρέπει να κάμεις· κι ό,τι τραβήξει η όρεξή του αυτό και να του δώνεις*». Χάιδεψε το κεφάλι του κοριτσιού της κι ύστερα συνέχισε: «Τύχη χρειάζεται να 'χουν οι τσούπρες, κόρη μου· μήτε ομορφιά, μήτε πλούτη, μήτε πολλά λιόδεντρα να λιομαζώνουν. Τύχη πάνω απ' όλα!»

«Κι άμα δεν έχουν;» ρώτησε η Κατίνα και χασμουρήθηκε, νιώθοντας τα μάτια της να βαραίνουν.

«Ο γάμος είναι σαν τη ζωή κι αυτός, μοιάζει με παραμύθι, Κατινάκι μου. Μια που αρχίζεις να το μιλείς δεν ξέρεις αν θα έχει δράκους ή πριγκιπιόπουλα. Μα και δράκος να βγει στη μέση τση ιστορίας πρέπει να αποσώσεις** το διάβασμά σου, να περπατήσεις το βιβλίο που σου 'γραψε η ζωή μέχρι την τελευταία του σελίδα. Μπορεί στο τέλος να μοιάζουν οι καρδιές, μπορεί και όχι. Μα να θυμάσαι, Κατινάκι μου, πρέπει να υπομονεύεις, ειδαλλιώς μαύρη θα γίνει η ζωή σου κι άραχνη».

* Δίνεις

** Τελειώσεις.

Σταμάτησε να μιλάει η μάνα και περίμενε όπως πάντα πως κάτι θα είχε να ρωτήσει το παιδί. Πέρασε αργά τα δάχτυλά της επάνω στα δαχτυλωτά μαλλιά* του κοριτσιού της κι ένας αναστεναγμός ξέπνοα πέρασε βιαστικός από το στήθος της.

«Κοιμήθηκες, Κατινιώ μου;» ρώτησε νιώθοντας το σώμα της μικρής να βαραίνει σιγά σιγά πάνω στην αγκαλιά της. Το παιδί δεν αποκρίθηκε. Σαν παραμύθι, η ιστορία της μάνας της την είχε νανουρίσει. Σηκώθηκε εκείνη και με αργές κινήσεις την έβαλε να ξαπλώσει δίπλα στο σοφρά της. Έστερα τη σκέπασε με μια μάλλινη βελέντζα και ξανακάθισε.

Της άρεσε να πίνει ποτέ ποτέ λίγο κρασάκι – «έτσι για να πάνε οι πίκρες κάτω!» έλεγε. Γέμισε, λοιπόν, ένα ποτήρι κρασί, πήρε και μια φέτα ψωμί ξερό, από το ζυμωτό που έφτιαχνε μόνη της κάθε δεύτερη Δευτέρα κι έψηνε σε κληματόβεργες, για να μυρίζει όλο το χωριό, και αφού το βούτηξε μέσα στο κρασί κάθισε και πάλι κάτω να τα γευτεί. Έσπασε με τα δυο της χέρια και δυο καρύδια φρέσκα απ' την αυλή της, ρούφηξε μια γενναία γουλιά κι ευφράνθηκε η ψυχή της.

«Μα ήταν κι άλλος ένας λόγος που η καρδιά μου ραγισμένη πήγαινε σ' εκείνον το γάμο», συνέχισε να λέει, σαν να την άκουγε ακόμη το παιδί. «Μέσα μου, από την πρώτη τη στιγμή που τα μάτια του Σήφη είχαν σταθεί πάνω μου, εκείνη την πρώτη φορά που με είχε βοηθήσει να κατέβω από το άλογο, είχα την ελπίδα εκείνος να γινόταν άντρας μου. Κανείς δε μου 'χε πει ποτέ για ποιον με προορίζαν. Είχα την εντύπωση πως εκείνος που με είχε πάρει στο άλογό του, εκείνος ήταν που με ήθελε.

»Κανείς δε μου είχε πει ότι θα γινόμουν γυναίκα του Κω-

* Μπούκλες.

σταντή. Δεκαοχτώ κοπέλια με κλέψανε, τον πιο χειρότερο μου δώκανε γι' άντρα μου· τον πιο συφοριασμένο! Δυο μέρες πριν από το γάμο το έμαθα, κι έπαψα να ανασαίνω. Ήμουν σίγουρη ότι του Σήφη ταίρι ήμουν. Το 'βλεπα στο βλέμμα του κάθε φορά που βρισκόμασταν στο ίδιο το τραπέζι. Το ένιωθα σαν με κοιτούσε τρυφερά κάθε που έπιανε το βιολάκι του να παίξει τσι καημούς του. Μα δε βαριέσαι, τυχερά είναι αυτά, είπα και παρηγορήθηκα, σαν μου 'πε η μία η αδερφή τους πως για τον Κωσταντή με είχαν αρπάξει», είπε κι απόσωσε το κρασοπότηρό της.

Κατέβασε και δεύτερο ποτήρι. Έτσι συνήθιζε να κάνει κάθε σουρούπο, μέχρι που καμιά φορά θόλωνε το μυαλό της και ξεχνιόταν ανάμεσα στα δάση των αναμνήσεών της. Μόλις γυρνούσε ο Κωσταντής από τα κτήματα τη μάλωνε, αφού την έβρισκε σχεδόν πάντα πιωμένη. Δεν του άρεσε η εικόνα της. Ίσως επειδή μέσα στα θολά της μάτια έβλεπε να καθρεφτίζεται η αγάπη της για τον Σήφη. Και πώς να τα βάλει μαζί της; Ποιος μπόρεσε ποτέ να τα βάλει με την αγάπη, και κατάφερε να μη χαθεί;

Αν είχε καταλάβει από πριν ότι εκείνον που επιθυμούσε η γυναίκα του ήταν ο αδερφός του, πίσω θα είχε κάνει. Μα ποτέ δεν του 'χε περάσει από το νου. Μόνο ένα βράδυ την άκουσε να παραμιλά στον ύπνο της και να φωνάζει το όνομα του αδερφού του, μα νόμιζε πως είχε κάνει λάθος. Λίγες μέρες μετά το γάμο ο Σήφης είχε φύγει για πάντα από το χωριό. Ήθελε να πάει στην πρωτεύουσα, λέει, να δουλέψει, να κάνει την τύχη του. Έτσι ξαφνικά! Μόνο στη μάνα του είχε πει γιατί ήθελε να φύγει, εκείνη την ημέρα που την είχε παρακαλέσει να μην αφήσει τη Μαρία να παντρευτεί τον Κωσταντή τους.

«Θα φύγω, μάνα, αμέσως μετά το γάμο θα φύγω. Δεν μπορώ να μείνω επαέ μαζί τους, μέσα στο ίδιο σπίτι. Να τους ακούω τσι νύχτες στην κάμαρή τους να σπέρνουν παιδιά. Δε φταίω εγώ που τη θέλω σαν κουζουλός, κατάλαβέ με».

«Να πας στο καλό, κοπέλι μου», του είπε εκείνη ανυστερή, κι ούτε μια ματιά δεν του χαλάλισε.

«Πες ένα λόγο, μάνα, και κάνε τη δική μου γυναίκα, σε παρακαλώ! Εσύ μπορείς με μια σου λέξη όλα να τ' αλλάξεις. Κάμε, μάνα, το κουμάντο σου, να χαρείς!»

«Να φύγεις, παιδί μου. Τα πράγματα θα γίνουν ως ορίστηκαν, και βάνε το καλά στο νου σου», του είχε πει η μάνα τους· και χωρίς άλλη κουβέντα βγήκε από το δωμάτιο.

Μάτωσε η καρδιά του Σήφη, μα ορκίστηκε στη μάνα του να μη μιλήσει σε κανέναν για ό,τι βασάνιζε την καρδιά του. Μόνο τα βράδια καθόταν στην πεζούλα έξω από το σπίτι κι έπαιρνε το βιολί του κι έπαιζε μοναχός του, για να του φύγει το ντέρτι.

*Τα χείλη κρύβουνε πολλά, όμως τα μάτια μαρτυράνε
γιατί συχνά κοιτάζουνε εκεί που αγαπάνε...*

Σε κανέναν δεν είπε τίποτε. Μόνο η μάνα του ήξερε το σαράκι που έτρωγε τα σωθικά του γιου της, αλλά στην Κρήτη ο λόγος είναι νόμος ανώτερος απ' όλους τους άλλους κι αλίμονο σε όποιον τον καταπατήσει. Θέση δεν έχει πια στην κοινωνία. Μα η καρδιά δεν έχει λογική· κι όσο κι αν υποκριθείς, η αγάπη γίνεται ένα καζάνι που βράζει μέσα στην ψυχή, κι ως την κρύψεις βαθιά μέσα σου. Τα μάτια συχνά κοιτάζουν εκεί που αγαπάνε, λέει η παλιά, κρητική μαντινάδα· και τα μάτια του νεαρού Σήφη κοιτούσαν συνεχώς τη Μαρία, κάνοντάς τη συχνά να κοκκινίζει και να χαμηλώνει το βλέμμα.

Εκείνο το βράδυ πριν από το γάμο του αδερφού του ο Σήφης είχε πάρει το βιολί του κι έπαιζε μοναχός του στην αυλή – τραγουδούσε τον καημό του. Την αγαπούσε τη μουσική. Του άρεσε συχνά να κάθεται μόνος στην αυλή να παίζει πότε το λαούτο του και πότε το βιολάκι του. Από παιδί είχε μια έμφυτη αγάπη στη μουσική του τόπου του. Έπαιζε τις πίκρες και τους καημούς του, αλλά πάντα μόνος του. Αν κάποιος ήταν μαζί του, ή αν καταλάβαινε ότι είχε κρυφτεί και άκουγε την ώρα που εκείνος έπιανε να τραγουδά, κατέβαζε το οργανάκι του από την αγκαλιά του και σταματούσε. Δεν του άρεσε να έχει θεατές όταν εκείνος ξεδίπλωνε τα φυλλοκάρδια του. Η μουσική ήταν το μεράκι του, το ντέρτι του, δεν είχαν θέση άλλοι δίπλα του· δε χωρούσαν ανάμεσά τους, κι ο Σήφης το είχε σε όλους τους ξεκαθαρίσει. Κανείς, λοιπόν, δεν μπορούσε ούτε να διανοηθεί ότι θα τον ενοχλήσει όταν ακουγόταν το δοξάρι του να παίζει. Έτσι κι εκείνο το βράδυ. Έπαιζε τρυφερούς σκοπούς, θλιμμένους. Κι όταν τον πήρε το παράπονο έπιασε τη σούστα. Μια σούστα τόσο δυνατή, που όσοι τον άκουσαν εκείνες τις στιγμές να παίζει, κάνοντας λάθος, νόμιζαν πως ήταν από τη χαρά του.

Σιγά σιγά είχε πάρει να ψιλοβρέχει. Μια σιγαλή βροχή, ποτιστική, από εκείνες που αγαπάει η κρητική γη κι ανοίγει τα σπλάχνα της για να τη ρουφήξει μέσα της. Ο Σήφης συνέχισε να παίζει το παράπονό του· κι η βροχή, τρυφερή και λάγνα, άρχισε να χορεύει ολόγυρά του, λικνίζοντας το γυμνό κορμί της στους ήχους του βιολιού του.

Ήταν φθινόπωρο, κι εκείνη τη χρονιά τα πρωτοβρόχια είχαν έρθει από νωρίς να δροσίσουν τη φρυγμένη γη. Μερικές σταγόνες της πέρασαν από το ανοιχτό παράθυρο μέσα στο σπίτι κι η μάνα του φόρεσε το μαύρο της σάλι στους ώμους κι έκανε να το κλείσει με τα ροξιασμένα της πια χέ-

ρια. Πίσω από το τζάμι έμεινε να κοιτά το παιδί της, ξέροντας πως σύντομα θα το έχανε από τα μάτια της κι η καρδιά της ράγιζε. Έβγαλε το μαντίλι της και σκούπισε τα μάτια της. Ύστερα έκλεισε το τζάμι κι έμεινε στο μισοσκόταδο του δωματίου, ασάλευτη σαν ερινύα που ετοιμάζεται να επιτεθεί, και κοιτούσε το γιο της να πνίγει το παράπονό του στην αγκαλιά της βροχής.

Τον κοιτούσε που έπαιζε και που κάθε τόσο έριχνε ματιές προς το παράθυρο της Μαρίας. Έστελνε τις νότες του, μία μία, όμοια ατίθασα πουλιά, να της μιλήσουν για όσα δε θα μπορούσαν να ζήσουν ποτέ μαζί· για όσα δε θα μπορούσαν ποτέ ούτε να σιγοψιθυρίσουν. Κι εκείνη, πίσω από το δικό της κλειστό παράθυρο, μάζευε ένα ένα εκείνα τα πουλιά και τα τάιζε με την ανυπότακτη ανάγκη της να του πει όλα όσα ένιωθε. Νόμιζε πως δεν την έβλεπε· πως το σκοτάδι του δωματίου της την είχε αγκαλιάσει τρυφερά και την προστάτευε. Το αναμμένο καντήλι όμως που κρεμόταν πάνω από το εικόνισμα στον τοίχο λαθροφώτιζε το δωμάτιό της, σχηματίζοντας σκιές που διέγραφαν πιο λάγνα τη λιγνή της σιλουέτα. Και κάθε του δοξαριά γινόταν μαχαιριά στα σωθικά της.

Μαχαιριά γινόταν, όμως, και στα σωθικά της μάνας του, που πλέον ήταν βέβαιη ότι για τον Σήφη της άλλος δρόμος δεν υπήρχε παρά μονάχα αυτός που θα τον έπαιρνε μακριά. Δεν είχε θέση πια κοντά τους· και η βεβαιότητα αυτή έγινε σαράκι που φώλιασε μέσα στην καρδιά της μάνας και τη βασάνιζε, αφού μέσα της ήξερε καλά ότι, ύστερα απ' αυτό, οι πιθανότητες να ξαναδεί το γιο της θα ήταν ελάχιστες.

Στην Κρήτη του Μεσοπολέμου μεγαλώνει η Κατίνα, σ' έναν κόσμο σκληρό αλλά αθώο. Η μοίρα της, ίδια με πολλών γυναικών της εποχής αυτής, θα την οδηγήσει στον μεταπολεμικό Πειραιά και στην ασφυκτική αγκαλιά του Θέμελη, ενός άντρα-γρίφου που ασκεί μια καταστροφική και ανεξήγητη γοητεία στις ψυχές των άλλων, παραμένοντας σκοτεινός και αντιφατικός ως το τέλος. Η ηρωίδα, ως άλλη Πηνελόπη, εγκλωβίζεται σ' έναν αδιέξοδο έρωτα, σ' ένα γάμο μαρτυρικό με ένα μοιραίο Οδυσσέα που κρύβει καλά τα δικά του μυστικά.

Από την προπολεμική Κρήτη στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο μέχρι τις προσφυγικές συνοικίες του Πειραιά, η ιστορία, δεμένη με τα πέτρινα χρόνια της Ελλάδας, στροβιλίζεται γύρω από ένα ζευγάρι εκρηκτικό που βιώνει την καλοσύνη και τη σκληρότητα, την υπομονή και τον παραλογισμό, την αφοσίωση και τον αμοραλισμό.

*Ένα μυθιστόρημα-καλειδοσκόπιο μιας δύσκολης εποχής,
ποτισμένο με εικόνες, μυρωδιές και μνήμες...*

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε.

ΤΑΤΟΪΟΥ 121, 144 52 ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΗ ΑΤΤΙΚΗΣ

ΤΗΛ.: 210 28 04 800 • FAX: 210 28 19 550

www.psichogios.gr • e-mail: info@psichogios.gr

ISBN 978-618-01-0134-8

9 786180 101348

ΚΩΔ. ΜΗΧ. ΣΗΣ: 13057

Ε Σ Ε Ι Σ Κ Ι Ε Μ Ε Ι Σ Π Α Ν Τ Α Σ ' Ε Π Α Φ Η